

Rüstem ve İsfendiyâr her zaferlerinde, her arzularına kavuşmalarından sonra güzel ve lezzetli yemeklerle donatılmış birer sofraya kurarak zaferlerini kutlardı. Hefthân gerçekte Rüstem ile direkt ilgili bir kelimedir. İranlı dünya pehlivanı Keykavûs'u kurtarmak için Mazenderan'a gittiğinde başına "yedi büyük tehlike" geldi. O bunları, tamamıyla kendi gücü bir de tanrıya güveni ve inancıyla aşarak kurtuldu.

Birinci Hân'da; Rahş, yırtıcı bir aslanı öldürdü. Geniş kamışlıklar ve yaban eşekleriyle dolu bu hânda Rüstem, bir yaban eşeğini kebab yapıp yedikten sonra Rahş'ı otlamaya salarak kendisi uyumuş, o uykudayken, ünüyle bilinen bir aslan gelip Rahş'a saldırmış ve Rahş'ın tekmeleleriyle öldürülmüştür. İkinci Hân'da; dayanılmaz bir sıcaklığı ve susuzluğuyla bilinen çölde aşırı ölçüde susuz kaldı ve bir koyunun yardımıyla suyu buldu. Üçüncü Hân'da; birtakım ejderhaları öldürdü. Dördüncü Hân'da; büyücü bir kadın Rüstem tarafından öldürüldü. Beşinci Hân'da; Olâd, ordusuyla birlikte Rüstem ile savaşmak üzere ortaya çıktı ve Rüstem tarafından yenilgiye uğratarak tutuklandı. Altıncı Hân'da; Rüstem Erjeng ile savaşa tutuştu. Yedinci Hân'da; Rüstem, Beyaz Dev ile savaşıp onu ortadan kaldırdı ve İran şahını kurtardı. Rüstem'in savaş sahnelerini yansıtan, savaş meydanlarını ve çeşitli pehlivanlarla yaptığı savaşları anlatan "heft hân"; Yunan mitolojisindeki Herkül'ün "on iki şaheser"ine benzer.

Hefthân, sufîlerin seyr u suluk mertebelerinde kat etmek zorunda oldukları; "istek, aşk, marifet, istiğnâ, tevhîd, hayret ve fenâ" gibi "yedi vadi"ye benzetilir. Aralarında önemli farklılıklar bulunmasına rağmen benzer yönleri de çoktur. Zerdüş tarihçileri, kendi millî ve dinî kahramanları olan İsfendiyâr için, onun Rüstemden geri kalan biri olmadığını, onun kadar güçlü olduğunu belirtmek için ondan bahseden savaşlarına yer veren "hefthân"lar yazmışlardır.

Okusun bu beyti dâstân-hân-ı hüner
Heft-hân'ı Nabiyâ feth etmeden Rüstem henüz
(Nâbî G. 274/7)

İmşâspendân: Kutsal Ölümsüzler

İmşâspendler "ölümsüz kutsallar", "ölümsüz temizler" anlamlarını ifade eder. Terim olarak da, Mazdeizm'in en büyük melekleridir. Bunlar Ahura Mazda'nın simgeleri olarak kabul edilirler. Her birinin karşılarında özel düşmanları vardır. İmşâspendlerin sayısı gerçekte altı olarak kabul edilir. Ancak daha sonraki dönemlerde Surûş da bunlar arasına katılarak sayısı yediye çıkartılmıştır. Bazılarınca da Ahura Mazda ile birlikte bunların sayısı yedi olmaktadır.

Kutsal ölümsüzlerden her biri, Ahura Mazda'nın özelliklerinden birini simgeler, onun kutsal özelliklerden biriyle ilişkilendirilir. Varlık evreninin belli bir kısmı bunlardan birinin sorumluluğundadır. Yaratıcının emriyle onun egemenliği altında görev yaparlar. Yılın altı ayı ve ayın altı günü bu meleklerin adlarıyla bilinmektedir. Bu isimler sırasıyla şunlardır:

Behmen: "iyi düşünce". Mazdeist inanışta imşâspendlerin en büyüklerinden ya da büyük meleklerden birinin adı olan Behmen, ilk yaratılanlardan biridir. Yesnâlar'da; Ahura Mazda'nın oğlu olarak nitelenen Behmen, kıyamet gününde hakemlik yapacaktır. İnsanların iyi düşünmelerini sağlayan güç odur. Ölümden sonra dirildiklerinde de iyilerin ruhlarını cennetin en yüce katlarına götüreceğine inanılır.

Ordîbehişt/Asha: *Avestâda*; "en iyi varlık, dünyanın en iyisi, iyi düzen", "en iyi doğruluk", "en iyi temizlik" anlamlarında bir kelimedir. Ordîbehişt, manevî dünyada Ahura Mazda'nın doğruluk, temizlik ve kutsallığının simgesi, maddi evrende ise, yerküredeki bütün ateşlerin sorumlusudur. "Kutsal ölümsüzler" olarak inanılan

meleklerin en güzeli olduğuna inanılır. Ordîbehişt, *Avestâ*'nın birçok yerinde saygınlığı ve övgülerle anılır. Yeştlilerin bir tanesi bunun özellikleri ve övgüsüne ayrılmıştır. Dünyanın düzenini, tanrısal sistemi ve dünyanın ahlak sistemini simgeler.

Şehrîver: *Avestâ*'da Şehrîver; Ahura Mazda'nın ebedî, geçici olmayan ülkesi, yok olmayacak yurt ve yüce cennet olarak tanımlanır. Ruhanî evrende, tanrısal saltanatın temsilcisi, tanrının gücünün ve iktidarının simgesi, maddî alemde ise, metallerin koruyucusudur. Adaletle yöneten hükümdarların gücü ondan kaynaklanır. Merhamet ve mürüvvet meleği olarak da bilinmektedir.

Sifendârmûz: *Avestâ*'da; "yeryüzü", Pehlevî dilinde ise, "olgun, tam akıl" anlamlarını verir. Manevî dünyada, Ahura Mazda'nın sevgisini, sabır ve alçak gönüllülüğünü, maddî dünyada da, yeryüzünden sorumlu meleği, dürüst, iffetli ve kocalarına bağlı kadınları simgeler. Mazdeizm'de büyük meleklerden biri olarak kabul edilir. Bu yüzden dişil olarak bilinmekte ve Ahura Mazda'nın kızı olduğuna inanılmaktadır. O, yeryüzünü mutlu, mamur bir hale getirmek, temiz saklamak ve bollukla doldurmakla görevlidir. Bu yüzden ziraatla uğraşanlar, yapı işlerinde çalışanlar, Sifendârmûz'un hoşnutluğunu kazanırlar.

Hordâd ve Mordâd: Her ikisi de, Ahura Mazda'nın olgunluğu ve ebediliğini simgelemektedir. Ahura Mazda, Hordâd'ın mutluluğunu, Mordâd'ın ebediliğini, dünya hayatını, kutsal inanışa göre düzenleyenlere bağışlamaktadır. Bitkiler onun emrine ve sorumluluğuna verilmiştir.

İranvîc

İranlıların anayurtları, ataları Aryaların topraklarının adı olarak kabul edilen İranvîc, *Avestâ*'da; "Airyanvaeja" şeklinde geçer. Aryaların daha sonra göç ettikleri ve dünyanın değişik yerlerine dağıldıkları bu bölge, Aryaların İranlılar ve Hintliler olarak iki ayrı gruba ayrılarak İran çöllerine yayılmalarından önce onlardan bir grup *Avestâ*'da İranlıların anayurdu olarak bilinen bu bölgeye yerleştiler. Bunun, tarihçilerin bir kısmına göre Hârizm ya da Hîve olduğu söylenir. İran: *Aryaların ülkesi*" bu kelimedenden alınmıştır. İran adı, Eski Yunan coğrafyacılarından bir kısmı tarafından "Aryanâ" olarak kaydedilmektedir.

İzed: Tanrı

Farsça'da; "Allah" anlamındaki isimlerden "İzed" ya da *Avestâ*'daki şekliyle "Yazata", "yeze" kökünden gelen ve "tapınmak" anlamını veren bir kelimedir. Sanskrit dilinde "yacata" bir niteleme olarak "övgüye yaraşan" anlamındadır. Pehlevicé'de İzed; "Yazat" ve "Yezed" şekilleriyle "övgü", "yalvarış", "övgüye yaraşan", "övülmeğe layık" anlamlarıyla da imşâspendlerden daha az yetenekli, onlardan daha alt makam ve mertebelerde bulunan melekler için de kullanılır. İranlıların inanışlarına göre gökyüzü bu meleklerle doludur. *Avestâ*'da çoğu yerde bu kelime bütün tanrıları da gösterir. Ancak Pehlevicé'de bu çoğul, tekil olarak "Tanrı" anlamında kullanılır.

Bu tanrılardan her biri, bir farklı görünümde kabul edilerek özgün ilahiler ile övülmektedir. Onlara hediyeler göndermek, toprağa şarap ve kokulu bitkilerden elde edilen şıraları dökmek, sığır, deve, at ve koyun gibi hayvanları onlar için kurban etmek, bu tanrılar için düzenlenen törenlerde yapılan etkinlikler arasında yer almaktadır. Mazdâ ayinlerinde tanrılar, erkek ve dişî görünümde tasavvur edilir ve öyle tanınır. Örneğin gök tanrısı ve ateş tanrısı, "eril"; gündüz tanrısı, "dişil" olarak kabul edilmektedir. Eski İran tanrıları, Fars edebiyatında daha çok özgün adlarıyla ve tanrısal olmayan görüntülerde tasavvur edilirlerdi.

Kâf: Kaf Dağı

Dünyanın etrafını çevreleyen, bütün dağların köklerinin yerin derinliklerinde ona bağlı olduğuna inanılan, büyük bir kısmı suyun altında, okyanusların derinliklerinde bulunan, her sabah güneş doğduğunda güneş ışınlarının üzerine düşmesiyle yansımalarının yeşil görüldüğü, Anka'nın da üzerinde yuva kurduğu kabul edilen efsanevi dağ. Kâf Dağı, Eskilerin inanışına göre; yeryüzünün en uç noktalarını kaplayan, gökyüzünün kenar noktalarının üzerinde yükseldiği, yerkürenin etrafını çevreleyen ve yerlerin çivisi olarak kabul edilen dağın adıdır. Bu dağın yeşil zümrütten yaratıldığı, gökyüzü rengini yansıttığı, gökyüzünün renginin gerçekte beyaz olduğu, bu renklerin yansımalarıyla masmavi bir görüntü verdiği ifade edilir.

Bazı tefsirciler; Kur'an'ın, "Kâf" adını taşıyan sûresinin bu dağa ilişkili olduğu kanısındadır. Ömer Hayyâm, Nevruz-nâmâ'sinde; Kâf'a kutsal bir nitelik vererek Allah'ın onu şeytanlardan korumak için dört melek görevlendirdiğini ifade eder. Bazı araştırmacılara göre Kâf, Elburz Dağı'dır. Her iki dağ ile ilgili anlatımlar birbirine yakın içeriktedir. Bu dağ, bütün yücelikler ve üstünlüklerin kaynağı, Tanrı Mihr'in makamı, aydınlık, mutluluk ve huzur yuvası, güç ve kutsallık simgesidir. Sufiler Kâf Dağı'nı; "gönül ülkesi", "can ve gerçeklik dünyası" ve "Simorğ'un makamı" olarak kabul ederler. Sâlik'in tek ve en büyük hedefi oraya erişmektir. Ancak bu yolculuk alabildiğine zorlu ve engebeli yollardan geçmektedir. Bütün bu sıkıntıları aşmak için sabır, dayanma gücü ve gayret gerekir. Gerçekte Ferîduddîn-i Attâr'ın Mantıku't-tayr'ı bu çetin yolculuğu kaybolmadan tamamlayıp hedefe ulaşmayı sembolize ederek anlatır. Mevlânâ onu, bazen Allah'ın yüce sıfatlarının tecelli şekillerinden biri olarak niteler. Fars edebiyatında Kâf, mitolojik bütün geçmişi ve içeriğiyle Anka ve Simorğ'un ülkesi olarak algılanır.

Mitolojilerde temel öğelerden biri olarak yer alan dağlar, yaratıcıyla aralarında var olduğuna inanılan ilişkilerden dolayı kutsal ve gizemli varlıklar olarak dikkat çekerler. Doğanın derinlikleri ve göklerin yüceliklerine uzanan bu öğeler, yerler ile gökler arasında irtibat kurma yolu olarak insanların zihinlerinde göklere yükseliş kapılarının bulunduğu makamlar olarak algılanmış, buradan hareketle göklere açılan kapılar, göklere yükselme araçları, ötelere dünyasına erişme basamakları olarak kabul edilmişlerdir. Bu mitolojik boyutlarıyla dağlar sadece İranlıların değil, diğer milletlerin de dikkatlerini çekmiş ve önemli mitler arasında yer almıştır. Birçok milletin mitolojilerinde dağlar; tanrılar, kutsallar, azizler, abid ve zahitlerin makamları olarak yer almışlardır. Mazdeist inanışa göre; kötülüklerden arınmış dünyanın ve güzel yaratılışın koruyucusu Surûş'un bin sütunlu makamı, dağların zirvesinde bulunmaktadır. Anahita, insanların işlerini bir dağın doruklarından yönlendirir. Yeştlerde; Anahitadan söz edildiğinde, onun için adanan kurbanların dağların tepelerinde kesildiği aktarılır.

Dağlar, yerleri göklere bağlayan öğeler olarak tanrıların güçlerini simgelerler. Bu simgesellik bütün kutsal alanlarda; örneğin kilise sütunlarında, ehram burçlarında, mescit minareleri ve dergahlarda hep görülür. Bu yüzden bazı eski dünya inanışlarında dağlar, tanrıların yerleri olarak kabul edilmiştir. Hint rivayetlerinde de dağ, tanrıların güçlerinin simgesidir. Yunan mitolojisinde Olympus Dağı, gök tanrılarının yeri ve kutsallığın simgesidir. Mazdeist inanışa göre kutsal Elburz Dağı, yerkürenin merkezinde yerler ile gökleri birleştiren noktada bulunur.

Cîfe-i dünyâ degül kerkes gibi matlûbumuz

Bir bölük Ankâlaruz Kâf-ı kanâat beklerüz

(Fuzûlî G. 123/3)

Kâve

Dahhâk'ın baskıları zirveye ulaştığında, şehrin demircisi Kâve'nin, on sekiz oğlundan geriye kalan sonuncusunun beynini çıkartarak yılanlarına sunmak için Dahhâk'a götürdüler. Bunun üzerine Kâve, son derece kızgın olarak Dahhâk'ın makamına çıktı. İleri gelenlerin de huzurunda peştamal olarak kullandığı deriyi de mızrağının ucuna takarak halkı kendisine destek vermeye ve zulme karşı direnişe çağırdı. Kendisini destekleyenlerle birlikte Feridûn'u tahta çıkardılar. Feridûn da, bu günün hatırasına söz konusu deri parçasını uğurlu kabul ederek değerli mücevherlerle süsleyip sancak olarak kullanmaya başladı. Fars mitolojisinde ve daha sonraları da Fars edebiyatında söz konusu sancak, zulme uğramış, yoksul halkın despot yönetimlere karşı ayaklanmalarını, haklarını aramalarını simgeleyen güç ve azamet simgesi haline gelmiştir.

Kâve'nin bu haklı direnişi, İran mitolojik tarihinin yanı sıra uluslararası benzeri görülmeyen bir direniş olarak nitelendirilmekte, Musa Peygamber'in Firavuna karşı direnişi de buna benzetilmektedir.

Kâve, Yunan mitolojisindeki ünlü kişiliklerden Prometheus'nin sahip olduğu makam ve özelliklere benzer bir konumda bulunur. Bu iki kişiliğin ayaklanmaları, boyutları gerekçe ve sonuçları arasında görünürde bir benzerlik olmasa da, büyüklük ve kapsam açısından benzer özellikler gösterir. Her ikisi de, yaşadıkları çağın en büyük güçlerine karşı insanlık yararına ayaklanıyorlar, ancak aralarındaki fark Kâve'nin mücadeleleri sonucunda başarıya ulaşması, diğerinin yenilgiye uğramamış olsa bile çalışmalarından bir sonuç alamamış olmasıdır.

Keyûmers

Keyûmers, yaşadığı çağın en büyük kişiliği, İranlılar tarafından ilk insan ve yeryüzünün ilk hükümdarı olarak bilinir. İnsanlar, birlikte yaşarlarken aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözecek, bireyler arasında adaleti sağlayacak büyük ve güç sahibi birini aramış ve Keyûmers'in huzuruna çıkarak bu isteklerini dile getirmiş: *"Bizim en büyüğümüz, en üstünümüz, en yeteneklimiz sensin. Atalarımızdan yadigar kalan da sensin. Bu devirde senin eşin ve bezerin de yoktur. Al artık bütün işlerimizi eline, geç başımıza, liderimiz, hükümdarımız ol. Emrine amâdeyiz. Bütün ihtiyaçlarımızı senin huzuruna getirelim"* demişler, Keyûmers, bütün bu istek ve arzuları dinledikten sonra, onlardan, dediklerini yapacakları konusunda kesin sözler alarak dileklerini kabul etmiş, ondan sonra da taç giymiştir. Yeryüzünde taç giyen ilk kişi odur. Yönetimde bulunduğu dönemlerde insanların mutluluk ve huzur dolu günler geçirdiği Keyûmers, Istahr bölgesinde hükümdarlık yapmış ve kırk yıl ya da daha az bir süre egemenlik sürmüştür.

Bazı tarihçilerce, Âdem ve ilk hükümdar olarak kabul edilen Keyûmers, önceleri mağaralarda yaşar, hayvan postu giyerdi. Hayatının son devirlerinde evler yapmış, köy ve şehirler kurmuştur. Siyâmek adında bir oğlu olmuş, Siyâmek devler üzerinde egemenlik kurmaya çalışınca, onlar Siyâmek'i öldürmüşler, ancak oğlu Hûşeng büyüyünce onun yerini almıştır.

Şahnâme'ye göre Keyûmers ilk hükümdardır. Taht ve tacı ilk icad eden, ilk taç giyen ve tahta çıkan odur. Otuz yıl hükümdarlık yapmıştır. Kaplan postundan giysiler giymiş, sade yemiş, içmiş ve sade yaşamıştır. Tarımı, çeşitli meslekleri, yiyecekler ve giyecekleri insanlara öğretene yine odur. *Şahnâme* ve *Şahnâme*'ye dayanılarak kaleme alınmış eserlerde Keyûmers, dinsel ya da mitolojik rivayetlerden farklı olarak sadece ilk insan değil ilk hükümdar olarak da bilinir.

Silah (ok ve yay) yapımı, hayvan besleme, elbise dikme, yazı, ölüleri defnetme, yılın on iki aya bölünmesi, baykuşun uğursuz sayılması, Nevruz ve kutlamaları, şehir kurma, bayındırlık gibi medeniyet gerekleri onun tarafından insanlara öğretilmiştir.

SIRA SİZDE

İranlılarca yeryüzünün ilk hükümdarı kimdir?

Mihr

Mihr/Mitra, Arya kavminin büyük tanrılarında biri olarak kabul edilmektedir. Aryalar, ikiye ayrılarak bir kısmı Hindistan'a bir kısmı İran bölgesine yerleşmelerinden önce, Mihr'e tapmakta idiler. Eski Mezdiyesnâ inanırları da, Mihr'i; "ışık tanrısı" olarak kabul eder öyle inanırlardı. Mihr, Allah ile Ahura Mazda ve diğer yaratıklar arasında bir araç olarak kabul edilirdi. Mihr'e olağanüstü önem veren, önde gelen İranlılar bu yüzden isimlerinde onun adını kullanırlardı. Avestâda "Mihr Yeşt", onun adını taşır. O, güzel söz, sözünde durma, kutsallık, takva, cesurluk, hak ve doğruları destekleme, savaşlarda zafer bağışlayan iyiliklerin ve güzelliklerin vekili ve simgesi olarak bilinir. Zerdüş'tün ortaya çıkışı, İranlıların inanç dünyasında bir devrim etkisi yapmış, onunla birlikte eski İran dinlerinin yıldızı sönmeğe yüz tutmuş, Mihr, Nahid, Hordâd ve Mordâd gibi büyük eski İran tanrıları, Zerdüş'tün reformlarından sonra tanrılık makamlarından düşmüş ve melek makamında görev yapmaya başlamışlardır.

Eski İran'da Mihr, büyük tanrılardan biri, aynı zamanda "aydınlık meleği"nin adı, sevgi, dostluk, şefkat ve sözünde durmanın, aydınlık ve mutluluğun sembolü olarak bilinir. Eski İran inanışlarına göre; Mihr, ezelden beri var olan aydınlık ile şimdiki aydınlık arasında bir araçtır. Bir başka ifadeyle; yaratıcı ve yaratılan varlıklar arasında bir ileticidir. Mihr Yeşt'teki ifadelerle göre o, her gün sabah erkenden kutsal Elburz Dağı'nda, altından yapılmış arabasına binerek gökyüzünü dolaşır. Binlerce gözüyle Arya ailelerini gözetler. Onları herhangi bir yanlışlığa düşmekten, yeminlerini bozmaktan uzak tutmaya çalışır. Daha sonraları Mihr, Hürşid ile birleşerek tek bir varlık olmuşlardır. Mitraizm, Eşkâniler döneminden itibaren Batıya geçmiş ve orada yaygınlaşmış, ışığı simgelediği, aydınlığın temsilcisi olduğu için daha sonraki dönemlerde güneş anlamında da kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzden Mihr Yeşt'de, onun adına çok güzel birtakım şarkılar da yazılmıştır. Bunların dışında, geniş ve büyük tarlaların korunması, halkın kötülükler karşısında güvenli yaşamlarının, İran topraklarında yaşayan insanların ve diğer varlıkların huzur ve asayiş içerisinde bulunmalarının sağlanması görevi ona verilmiştir.

Mitra, bir taşın içerisinden çıkmış, ortaya çıkışıyla birlikte çobanlar kendisine tapınmaya başlamışlardır. O zaman güneş ile anlaşarak bir vahşi öküzü tuzağa düşürmüş, güneş, öküzü bir mağaranın içerisine çekmiş ve orada zincire vurmuştur. Ancak öküz, sonuçta mağaradan kaçmayı başarmıştır. Güneşin emriyle karga, öküzü öldürmüş, öküzün artıklarının içinden buğday başağı ve üzüm ağacı bitmiştir. Daha sonra Mitra, gökyüzüne yükseldi. Oradan tekrar yeryüzüne döndü. Ölümlere kıyamet günü kalkabilme gücü verdi. İyileri kötülerden ayırdı. Bir öküz kesti ve onun etini kutsal şıra ile karıştırarak adaletli kişilere verdi, bu içkiden içenlerin ölümsüzlüğe erişeceğini söyledi.

Mihr'e tapınma ayinleri klasik dönemlerde, İran bölgesinden Babil ve Anadolu'ya da geçmiştir. Daha sonraki devirlerde Bizans askerleri aracılığıyla Avrupa ülkelerine de yayılmıştır. Zamanla Mihr, o bölgelerde büyük bir tanrı olarak tapınmaya başlanmış ve bir süre sonra da Mitraizm inanışı ortaya çıkmıştır. Daha sonraları bu inanışın bazı özellikleri ve ayinleri Hristiyanlık inancına da girmiştir.

Mitra, eski İran'da aydınlık, doğruluk, adalet ve iyilik tanrısı olarak, ruhları kurtarıcı güç, yaratan kuvvet, Allah ile insanlar arasında bir araçtır. Karşısında hiçbir şeyin direnişini kabul etmeyen, ışığı bütün evreni kaplayan ve evrenin tamamına egemen olan bir ateş şeklinde karanlıkları silip yok etmekte, kötülüklerle son vermektedir. Mihr inanışa göre; bazen yaratıcı, bazen yaratılan, çoğu zamanda tanrı ile insan arasında haberci konumundadır. Bazı bölgelerde insanüstü birtakım nitelikler verilmesinden hareketle Hz. Ali, kutsal bir kimliğe büründürülmekte ve Allah ile insanlar arasında bir aracı olarak kabul edilmektedir. Bir bakıma ona, Eski İran inanışlarındaki Mihr'in rolü yüklenmektedir. Ancak burada her grup özgün zevki ve inanışlarıyla orantılı olarak ona kutsanan bir makam öngörmektedirler. Mihr, eski İran mistisizminin rumuzlarının anahtarı, Ali ise, yeni İran'da İslâm tasavvufunun ve İran kültürünün gerçek simgesi, "insân-ı kâmil" sembolüdür. Bu iki kelimenin yan yana duruşu sadece Ali'ye olan dostluk ve aşk gibi kavramları çağrıştırmaz, daha da ileri boyutlarda eki İran kültürünün göstergesi olarak ortaya çıkar. Bu iki kelimenin "Mihr Ali" şeklindeki bileşiği ise, eski İran ile Müslüman/Şii İran arasındaki bağların ne denli sıkı olduğunu gösterir.

Muğ

"Ateşe tapan", "Zerdüşt inanırlarından bir gurp", "Zerdüşt dini önderi" anlamındaki muğ (çoğulu, muğân) kelimesi, eski İran'da bir hanedan adıdır. Bu aile, hem Zerdüşt öncesi ve hem de Zerdüşt sonrası dönemde her zaman din adamları ve dinî liderler yetiştirmiştir. Muğlar, gizemli kişiliklere sahip olarak birtakım gizli bilimlerle de uğraşmışlar, bu uğraşları sonucu elde ettikleri bilgiler, insanlara ilginç ve büyüleyici özellikleriyle yansımıştır. Bütün bunların yanı sıra "muğ", aynı zamanda bazı yazarlarca "Zerdüşt inanırlarının kiblesi ve tanrıları" olarak da tanıılır. Öte yandan "şarap" ve "mey" kelimeleriyle de yakın ilişkili olarak kullanılır. Bel'âmî'ye göre, şarap içmek Zerdüşt bağlılarının gelenekleri arasında yer alır.

Zerdüşt inancı, İran'ın batı ve güney bölgelerinde, bir diğer ifadeyle, Med İmparatorluğu'nun egemen olduğu yörelerde yaygınlaşmaya başladığında, muğlar yeni dinin öncüleri konumunu elde ederek o alanda ilerlemeğe başladılar. *Avestâ*'da; "din adamları ya da ruhaniler sınıfı" yine o eski isimleriyle "Athravan" kelimesiyle ifade edilirken, Eşkânîler ve Sasanîler dönemlerinde bu tabakada yer alan din adamlarına genellikle "muğ/muğân" adı verilmiştir. Daha eski şekli "meğûbet" olan "mubed" kelimesi ise, günümüze kadar "Zerdüşt din öncüleri ve din adamlarının adı" olarak kullanılmıştır.

İranlılar rahiplerine "magi" diyor, onlara halk ile tanrılar arasındaki araçlar gözüyle bakıyor, gittikleri savaşları kazanabilmek için rahipler ile en gözde putlarını beraberlerinde götürüyorlardı. Magi, savaşın kazanılması için tanrılara tesir edebildiğine göre, ineklerin daha fazla süt vermesi, tarlalardan daha fazla ürün alınabilmesi ve koyunların sırtındaki yünlerin artması için de tanrıları etkileyebiliyordu. Halkın yorumu bu anlamdaydı.

Bir başka önemli konu da, muğların şarap ve meyhane ile sıkı sıkıya ilişkili olduklarıdır. Fars edebiyatında "muğ", "muğkede", "muğbeççe" kelimeleri, birer terim olarak; "şarap içen", "meyhane" ve "sâki" anlamlarında kullanılır. Diğer taraftan muğ kelimesi, Zerdüşt inancını taşıyan kişilerin genel adı olarak bilinir.

Fars şiirinde özellikle Hâfız gibi bazı şairlerin dizelerinde "muğ", "muğbeççe" vb. kelimelerin, şarap ve meyhane ilgileriyle geçmesi doğal bir sonuç olarak ortaya çıkar.

Nahîd

Nahîd/Anahita, Eski İran'da büyük tanrıçalardan biri olarak dinsel ayinlerinde çok özel bir yere ve öneme sahiptir. Onun İran tarihindeki geçmişi çok eskilere, Zerdüş't öncesi dönemlere kadar gider.

Anahita, dört temel öge arasında yer alan suyun koruyucusu ve sorumlusu meleğin adıdır. "*Suyu bol ve temiz nehir*", "gür ve duru su" anlamlarını ifade eder. Avestâ'da nitelendiği gibi bu su cennet suları arasında yer almakta, bütün dünya suları büyüklüğünde olarak yedi ülkeyi sulamakta ve Ferâhkert Denizi'ne dökülmektedir. Nahîd, aynı zamanda Zühre/Venüs'ün bir diğer adıdır.

Birçok din ve inanışta hayatın başlangıcı ve doğuşun temeli hep dişi yaratıklar-la ilişkilendirilir. İran'da Anahita, suyu bol ve duru ırmakların, yeryüzünün bütün suları ve bütün üretkenliklerin kaynağı, annelerin memelerindeki sütlerin temizleyicisi, güç, parlaklık, duruluk ve arılık simgesi, uzun boylu, alabildiğine güzel, özgür, başında yıldızlarla donanmış altın taç, teninde altın elbiseler ve altından çok değerli gerdanlıklarla süslenmiş bir tanrıça olarak nitelenir.

Avestâ'da, bu tanrıça çok güzel, uzun boylu ve alabildiğine alımlı bir genç kız nitelmesiyle anılır. Fars kitabeleri ve tarihçilerin verdikleri bilgilere göre Anahita, çok eski devirlerden beri yaygın olarak övgülere konu olmakta, ona özel tapınaklar yapılmakta, Anahita tapınakları, İranlı rahibeler için de birer sakınma ve tanrıya yaklaşma yerleri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu tapınaklar arasında en önemli ve en görkemli olanlar Hemedân, Şûş ve Kengâver tapınaklarıdır. Bu yapılar Husrev-i Pervîz dönemine ait olup Şirin'in yaşadığı binalar olarak nitelenmektedir. İran ve çevre ülkelerde bulunan Anahita tapınakları, genellikle yörenin suyu bol, büyük ırmaklarının kıyılarında inşa edilmiştir.

Nahîd, yıldıza dönüşmeden önce Babil'de yaşayan çok güzel ve alımlı bir kadındı. Hârût ve Marût, sınanmak için yeryüzüne gönderildiklerinde onun evine gitmiş ve onun güzelliğinin büyümesine kapılıp aldanarak günahlara dalmışlardır. Nahîd, onlardan ism-i a'zâm'ı öğrenmiş, göklere yükselmiş ve Allah tarafından yıldıza dönüştürülmüştür.

Anahita'nın, dört beyaz atın çektiği bir arabası vardır. Atları; bulut, yağmur, kar ve doludur. Göklerin en yüce katında yaşar. Her gölün her ırmağın ve her denizin kıyısında yüz pencere, bin sütunlu, dayalı döşeli çok süslü evi vardır. O, Ahura Mazda'nın emriyle göklerden, bulutların üstünden yağmur, kar ve dolu gönderir.

Nevrûz

Eski dünya milletleri, mitolojik ya da tarihî çağlarda birbirlerinden farklı sosyo-kültürel yapılanmalar içerisinde olsalar da, tamamı "yenilenme", "yeni gün", "yeni yıl" gibi kavramlarla tanışıklardı. Mitolojik çağların insanları, evrenin yaratılış modeli ya da yaratılış efsanesine uygun olarak hey yıl ya da belli dönemlerde bir kez yenilendiği inancını taşırlardı. Bu yenileşme gerçekte; yaratılışın bir tür yenilenmesi, evrenin yeniden düzenlenmesi anlamlarında algılanmaktaydı. Yaratılış konusundaki mitolojik aktarımlar, M. Eliade'nin ifadeleriyle; "insanların akıllarına evrenin ve içerisindeki bütün varlıkların nasıl ortaya çıktıkları ve ne şekilde var edildikleri konuların içeren köken ve yaratılış mitlerini getirmektedir."

İran takviminde yılın başlangıcına denk gelen bayramın adı olan Nevruz, Ferverdîn ayının (21 Mart) ilk günü kutlanmaya başlanır. Pehlevicede; "n_gr_z" diye bilinen nevrûz, İranlıların büyük ve çok eski dinî bayramlarından biridir. Nevruzda gerçekte iki bayram birlikte kutlanır. Bunlardan biri yılın başlangıcı, dünyanın

yeniden canlanması ve dirilişi kutlamaları olan Nevruz törenleri, diğeri de dini bir bayram olan Ferverdigân kutlamalarıdır.

Nevruz, İranlıların İslâm öncesi çağlarından çok eski dünyalarına ait millî bayramlarından biri olsa da, şüphesiz İranlıların geçmişi, Hint-İranlılar dönemlerine M.Ö. ilk binli yıllara kadar uzanan en eski ve en büyük bayramlarından biridir. Elbette bu, nevrûz'un sadece İranlılara ait olduğu, diğer milletlerin bayramı olmadığı anlamına gelmez. Yeni yıla giriş kutlamalarının çok eski çağlardan beri Sümer, Mısır, Mezopotamya, Babil, Hindistan ve daha başka ülkelerde törenlerle kutlandığı bilinmektedir. Ancak İranlılar bu törenlere çok özel önem vermiş ve çok boyutlu anlamlar yüklemiş ve günümüze kadar yaşatmışlardır. Birçok kaynakta bu günün bayram olarak kutlanmasının Cemşîd zamanında, onun tarafından başlatıldığı aktarılır. Bu da onun sevimli kişiliği, egemenlik sürdüğü çağların refah ve bolluk dönemleri olması, hastalık, yaşlılık ve ölümün, onun egemen olduğu bölgelerde bulunmaması ve daha birçok mitolojik inanıştan kaynaklanmaktadır. Nevruz ile birlikte her yıl; zamanın eskimişliği, dünyanın yaşlanmışlığı hafızalardan silinerek yerine, her şey yepyeni şekilleriyle insanların hafızalarında taptaze ve genç imajlarıyla yer almaya başlamaktadır. Bitkilerin yeşermesi, tohumların, silkelenerek üzerlerindeki toprakları atmaları ve yeni bir hayata filizlenmeleri, bitkilerin yeşil damarlarında hayat kaynağı canlarının dolaşmaya başlaması ve daha yüzlerce diriliş göstergesi gelişme, insanoğlunun bedenine yeni bir ruh, yeni bir heyecan salmaktadır. Evrenin ilk yaratılışı, insanoğlunun zihninde her zaman kaybolmuş bir cennet olarak yerleşip kalmış ve de o şekilde hatırlanmaktadır. Dolayısıyla bütün insanların zihninde, bu “ezelî kaybolmuş cennet”e dönme arzusu yer almaktadır. Bu yüzden bütün milletler her dönemin, her yılın ilk günlerini, bir kısım dini renklerle de zenginleştirdikleri kutlama törenleriyle geçirirler.

Nevruz kutlamalarında İranlılar eski çağlardan beri özel törenler düzenlemektedirler. Bu törenlerin önemli bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Bu törenler için evler temizlenir. Nevruz kutlamalarının yapılacağı oda, özel olarak donatılır. Bir masa üzerine bir testi su ve bir vazo içerisinde çiçekler konulur. Bir kap içerisinde ateş de bulundurulur. Ateşe güzel kokulu ağaçlar atılır, yanarken etrafa hoş koku yayması sağlanır. Ateşe odun koyan kişi yakınlarından ölmüş olanların adlarını da o esnada söyler. Bu günlerde ölümlerin ruhlarının evlerine ve akrabalarının evlerine dönerek bu ateşlerin aydınlığından yararlandıklarına inanılır. Nevruz günlerinde ateş yakma geleneği, Abbâsîler dönemine kadar Mezopotamya bölgesinde devam etmiştir. Bu durum İranlıların ateşe olan ilgi ve saygılarını göstermektedir. Nevruz gününün sabahı yıkanmak, birbirlerinin üzerine su serpmek, yeni giysiler giymek, “heft sin: *ilk harfleri sin: s harfiyle başlayan yedi tahıl türü*” bulundurmak, yeşillik ekmek... bu güne ait geleneklerden bir kısmıdır. Bunlar, İran köylerinde günümüzde de devam ettirilmektedir.

Persepolis saraylarının merdivenlerinin duvarları, söz konusu hediye sunu törenlerini yansıtmaktadır. Birtakım mızraklı kişiler, kurbanlık olarak getirilen sığırlar ve atlarla birlikte meydana çıkar, kurbanlar kesilir at yarışları düzenlenirdi.

Iyd-ı nevrûzu görüp gül defterinden andelîb

Hoş du'â vü medh okur şâh-ı zâfer-yâb üstüne

(Ahmet Paşa, Onay 298)

Pîr-i Muğân

Tasavvufî; “mürşid-i kâmil”. Başlangıçta, pîr-i muğân; “şarap satıcısı”, “meyhanenin aksakallısı” anlamlarında kullanılırdı. Ancak daha sonraları Sufîlerin kullanımında değişik mistik anlamlar da yüklenmiştir. Tasavvuf terimi olarak; “seyru sulûk aşamalarını başarıyla geçmiş; Sufîler ve müritlere yol gösteren, onlara kılavuzluk eden sâlikler ve müritlere, aşka, ezeli ve ebedî sarhoşluğa, hedefledikleri menzile ulaşmada yol gösteren bilge yaşlı, kılavuz, mürşid” anlamlarında kullanılır. Bu terim daha çok Hâfız’ın gazellerinde görülür. Birtakım çevrelerin etkisinde bulunan ya da genel anlamıyla resmî tasavvufa, onların temsilcileri ve bağlılarına, dergah şeyhlerine inanmayan Hâfız, idealindeki piri, efsanevî mürşidi yaratmış ve ona “pîr-i muğân” adını vermiştir. Söz konusu pîr, bazen “olgunluk” sembolü, bazen de “sevgiliye sıkı sıkıya bağlılığın” simgesidir. Zaman zaman Hâfız’ın şaibesiz duygularını, keskin görüşlerini, temiz, pırıl pırıl kalbini, şarapla, aşkla yoğrulmuş yaratılışını ifade eder. Bazen de pîr, onu hedeflediği makamlara erdirmektir.

“Pîr” ya da pîr kelimesinin içerisinde yer aldığı, “pîr-i muğân”, “pîr-i harâbat”, “pîr-i gulreng”... vb. tamlamaların ilk olarak Hâfız-i Şîrâzî tarafından kullanıldığı kanısının yaygınlığına rağmen, başta “pîr” ve “pîr-i muğân” olmak üzere söz konusu mazmûnlar ve tamlamalar Hâfız’dan önce de Fars şiirinde özellikle gazellerde yer almıştır. Örneğin Hâcû-yi Kirmânî (ö. 753/1353) “pîr-i muğân” a gazellerinde yer verir.

Söz konusu pîr tasavvuf edebiyatında Hızır ile yakın ilişki içerisinde. Sâliklerin görünmeyen kılavuzlarıdır. Hâfız, ondan defalarca bir “yol gösterici” ve “kılavuz” olarak söz etmiştir. Pîr-i muğân ile birlikte yine Hâfız ve diğer şairlerin dizelerinde birtakım kavramlar ve mazmûnlar yer alır. Hâfız ve aynı tarzda şiir söyleyen şairlerin dizelerinde sözü edilen “pîr”in elinden içilen şarap, içenleri gençleştirir, onlara canlılık ve yenilik kazandırır. Burada sözü edilen “harâbât”, Hâfız’ın içerisinde ilahî nurları seyrettiği ortamdır.

Tasavvufî pîr; “sâlikin o olmadan, tek başına hakka erişemeyeceği önder ve kılavuz” anlamlarını ifade eder. Sufî literatürdeki “kutb”, “şeyh”, “veli”, “kavs” gibi terimler de hep bu anlamda kullanılır. Mürşidler ve velilerin eğitimlerinden geçmiş müritlerin ruhları, olgunluğa erişme yoluna girer, temiz canların ve aydınlık iç dünyaların ikinci doğuşları ancak bu kişiliklerin ellerinde gerçekleşebilir. Her canlı dünyaya bir kez gelir ve ölüm yoluyla bir kez gider. Ancak bütün yaratıklar içerisinde sadece insanlar, insanlar arasında da sadece sayıları az bir grup, bu olgunluk derecesine erişir, yeniden başka bir doğuş yaşar ve hayvansal karanlıklardan kurtulur.

Sîmorğ

Arapça karşılığı “ankâ: uzun boyunlu”, Sîmorğ hiç kimse tarafından görülmemiş bir kuştur. Fars edebiyatında değişik görünüşleriyle yer alan, oldukça dikkat çekiçi mitolojik öğelerden biridir. Kendisine verilen üstün nitelikler dolayısıyla şairlerin değişik yorumlamalarına ve zengin nitelemelerine neden olmuştur. Bu efsanevî kuşun İran kültüründe yer alması bakımından geçmişi İslâm öncesi dönemlere kadar uzanır. Avestâ, Pehlevî kaynaklar ve genel bir ifadeyle İslâm öncesi İran kültüründen anlaşıldığı kadarıyla Sîmorğ, geniş ve yaygın kanatlarıyla bilinir. Üzerinde yuva kurduğu ağaç bütün bitkilerin tohumlarını bünyesinde bulunduran, çeşitli hastalıklara ilaç olan bir ağaçtır. Avestâ’daki bilgilere göre; söz konusu ağaç Ferâhkert Denizi’ndedir. Sîmorğ ile yakınlığından dolayı İran mitolojik rivayetleri-

ne girmiş olan bu ağaç, Sîmorğ ile deniz arasında bir araç görevi yapar. Fars mitolojisi ve Fars edebiyatındaki özelliklerinden anlaşıldığı kadarıyla eski devirlerden beri İran toplumunda kutsanan bir yaratık olan Sîmorğ, *Şahnâme*'ye de mitolojik, efsanevî özellikler taşıyan metafizik özellikleri bulunan bir öge olarak girmiş, bu niteliklerinden dolayı da millî kahramanların kaderlerinde, mitolojik olaylarda etkin rol oynamıştır.

Sîmorğ ya da Anka, halk arasında Zümrüdüanka adlarıyla anılan efsanevî, tanrısal güç özellikleri de taşıyan, *Şahnâme*'de efsanevî bir yaratık olarak kabul edilen, Elburz Dağı'nda yaşayan bir kuştur. Eski İranlıların, *Avestâ*'dan da kaynaklanan inanışlarına göre Sîmorğ'un tüylerinden ya da kemiklerinden bir parçayı beraberinde bulunduranlar hiç kimseden zarar görmezler. Sıkıntıyla yüz yüze geldikleri an, tüyünü ateşte yaktıklarında, o gelir ve onları sıkıntıdan kurtarır. Sîmorğ'un dalına konduğu ağaç ilaç etkisi gösterir. Gıdasının ateş olduğu, seher yelinin onun nefesi olduğu, yaşadığı yerin de, Kâf Dağı olduğuna inanılır. Fars edebiyatında Sîmorğ ile ilgili birçok efsane vardır.

Sîmorğ'un Zâl hikâyesindeki etkin rolü özetle şöyledir: Sâm'ın ak saçlı bir çocuğu olur. Oğlunun beyaz saçlı olduğunu görünce, çocuğu bu haliyle görenlerin kendisini alaya alacaklarını düşünerek Sâm, bu çocuğun çok uzaklarda bir dağa bırakılmasını emreder. Emir yerine getirilir. Sîmorğ, yavrularına yem bulmak için dolaşırken onu acınacak halde bulur ve alarak yuvasına götürür. Ancak yücelerden ilahî bir ses ona; bu çocuğu korumasını, besleyip büyütmesini, çünkü bunun büyük bir adam olacağını söyler. Sîmorğ çocuğu besler ve büyütür. Delikanlı olduğunda adı sanı her tarafa yayılır. Bir gece babası Sâm, rüyasında bütün heybetiyle oğlunu görür: Zâl, babasına sitem etmektedir. Bunun üzerine babası yola koyulur ve Elburz Dağı'na gider. Orada Sîmorğ'u bulur ve oğlunu teslim alır. Rivayetlerdeki anlatımlara göre Zâl, daha sonra iki kez daha Sîmorğ'dan yardım ister. Sıkıntıda kaldığı anlarda Sîmorğ kendisine görünür, olağanüstü gücü ve gizli yetenekleriyle çözemediği problemleri ortadan kaldırmada kendisine yardımcı olur. Eşi Rûdâbe'nin, Rüstem'i doğurması esnasında çok sıkıntılı bir anda yardıma koşar. Rüstem-İsfendiyâr savaşında Rüstem'in yanında yer alır.

Fars tasavvuf edebiyatında Sîmorğ; efsanevî, nerede olduğu bilinmeyen bir yaratıktır. Mecazî anlamda da çoğu zaman gözlerden uzak "insân-i kâmil", "veliler" ve "pir"i simgeler. Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ında Sîmorğ, görüntüsü olmayan, hakkı simgeleyen metafizik bir varlıktır. Aynı zamanda kendisini görmeği arzulayanlar (Sîmorğ) dışında bir şey değildir o.

Zâl'in bilge kılavuzu, dünya pehlivanı Rüstem'in destekçisi kutlu Sîmorğ, Fars tasavvuf edebiyatında ve özellikle de Ferîduddîn-i Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ında "Allah"ı ya da "insân-i kâmil"i simgeler ve kuşların hükümdarı olarak tanıtılır. Olgunluk vadisinin yolcuları olan sâlikleri simgeleyen kuşlar, bilge Hüdhüd öncülüğünde gerçeklik Kâf'ında bulunan hükümdarlarına erişmek için yedi vadiyi aşarlar. Sonuçta bu zorlu seferde sadece otuz kuş tehlikeli vadileri aşarak yolculuğu tamamlayıp Kâf'a, Sîmorğ'un makamına erişir. Gerçekte bir tür tasavvufî kahramanlık anlatısı olan bu mesnevîde; sâlikin çıktığı zorlu yolculukta karşılaşacağı tehlikeler ve sıkıntılar dile getirilmeğe çalışılır.

Zerdüşî dini mevûdlarından olan Soşyânt, Zerdüşî'nin soyundan gelmektedir. Kıyametin ilk anlarında dünyaya gelir ve ölümleri tamamıyla aydınlık ve temizlik dolu ölüm sonrası hayata hazırlar. Mazdeizm'de, üç Soşyânt vardır. Bunlardan her biri, diğerinden bin yıl sonra ortaya çıkar. Tekil olarak kullanıldığında en sonuncusu kastedilir. On ikinci bin yılın sonunda Ahura Mazda'nın en son yaratıkları olan

Soşyânt, dünyaya gelecektir. Onun ortaya çıkışıyla da Ehrimen yok olacaktır. Soşyânt, kötülerini cezalandırır, bütün kötülük ve şer kaynaklarının yok edilmesi için dualarda bulunur. Dünyada, kötülükler ortadan kalktıktan sonra, ölümlerin diriltilmesi için harekete geçer. Bütün ölümler dirilerek Mihr, Surûş ve Reşn'in huzurunda yargılandıktan sonra Çinvâd Köprüsü'nden geçerler.

Surûş

Zerdüş inanişinin en sevimli çehrelerinden Surûş, bütün dinsel ayinlerde hazır bulunur. Bu tanrının asıl görevi, insanlara kulluğu nasıl yapmaları gerektiğini öğretmek, tanrıya karşı görevlerini yerine getirmelerini sağlamaktır. Surûş, Zerdüş inanişinde; Ahura Mazda'nın emirlerini, kutsal mesajlarını taşıyan bir sembol olarak kabul edilir. *Şahnâme*'nin bazı bölümlerinde o, tanrının mesajlarını insanlara ulaştıran bir ulaktır.

Avestâ'nın özellikle eski bölümlerinde Surûş bir melek olarak nitelenir. Kıyamet gününde hesap ve ölçü tartı işleri onun tarafından yapılacaktır. Surûş'un asıl görevi, dünyanın düzenini korumaktır. Her gece üç kez insanların arasına girer ve onları şeytanların kötülüklerinden korur. Ölümünden sonra da o, ruhların beraberinde bulunur. Farsça kitaplarda o, Cebrail ile aynı melek olarak da ifade edilir.

Surûş, yüceler meclisine girebilen güçlerden ve bazen de yedi ölümsüzden biri olarak kabul edilir. Bütün melekler arasında, cinler ve sihirle uğraşanlara daha düşmandır. Seher vakti öten horozlar Surûş'un emrindedirler ve o, kendilerine insanları sabahleyin uyandırarak tanrıya şükretmelerini sağlamalarını emretmektedir. İslâm kültüründe ve buna bağımlı olarak da Fars edebiyatında, bu anlamda Cebrail ile benzeşmektedir. *Şahnâme*'ye göre o, Feridûn'un yardımcısıdır. Tanrısal gücüyle onun, Dahhâk'ı yenmesini sağlamıştır.

Şebdiz

Şebdiz; "gece rengi", "siyah" anlamlarını ifade eder. "Şebreng: gece rengi", şekliyle de bilinen Şebdiz, Sasanî hükümdarı Husrev-i Pervîz'in ünlü atının adıdır. Siyah renkli oluşundan dolayı bu isimle anılır. Rivayetlere göre; diğer atlardan daha yüksek ve daha irice bir yapıya sahip olan Şebdiz'in nalları, ayaklarına ancak on çiviyile çakılabilirdi. Nizâmî-yi Gencevî'ye göre Şebdiz, aslında sevgilisi Şirin'in atı iken daha sonra Husrev'in malı olmuştur. Hint kralının Husrev-i Pervîze hediye ettiği, Şebdiz'in doğuşu da, gizemli ve efsanevi ifadelerle anlatılır.

Husrev, bu atı çok sever ve yediği her şeyden ona da yedirirdi. Şebdiz'in ölüm haberini getireni bile öldüreceğine yemin etmişti. Şebdiz öldüğünde, ünlü çalgıcı Bârbed, bir yolunu bulup Şebdiz'in bakıcısını kurtarmak amacıyla çok hüznü bir hava çalmaya başladı. Husrev, bu üzüntülü nağmeleri duyunca üzüntüye boğuldu ve "Yoksa Şebdiz mi öldü?" dedi. Bârbed, "Bunu hükümdarın kendisi söylüyor" diyerek atın ölüm haberini bir sıkıntıya yol açmadan Husrev'e iletmış oldu. Husrev'in emriyle Şebdiz'in resmi, bir kayalık üzerine işlendi, daha sonra da cese-di kefenlenip gömüldü. Husrev, o resme her baktığında ağlardı.

Şebdiz, aynı zamanda musikide bir makam adı, Bârbed'in otuz makamından Şebdiz için oluşturduğu makamın da adıdır. Şebdiz efsanesi, Nizâmî-yi Gencevî'den önce de bilinmekte ve dilden dile dolaşmaktaydı. Şairler, çoğu zaman memdûhlarının atlarını Şebdiz'e benzetirler.

Yeldâ

“Şeb-i Yeldâ” diye de bilinen, Farsça sözlüklerin önemli bir kısmında belirtildiği gibi, Süryanice’den Farsça’ya geçmiş bir kelime olan yeldâ: Arapça’da “mîlâd: doğum” anlamındadır. “Şebi yeldâ”, Mesih’in doğduğu zamanla örtüştürülmeğe çalışıldığından bu adla anılmıştır. İranlılar, bu gecenin Mitra’nın doğum gecesi olduğuna inanmaları gerekçesiyle onu Süryanice telaffuzuyla kabul etmişlerdir. Gerçekte Yeldâ, Avrupalıların, 25 Aralık’ta kutladıkları Noel ile aynı tarihe rastlar. Böylelikle Avrupalıların Noel’i, İranlıların “şeb-i yeldâ”ları aynı güne rastlar.

Yeldâ, yılın en uzun gecesidir. Bu gecedan itibaren günler yavaş yavaş uzamaya başlar. Yılın bu en uzun gecesi, İranlılar tarafından uğursuz kabul edilir. Bu gecenin uğursuz sayılmasının nedenleri arasında, kışın şiddetli soğuğuyla birlikte karanlıklar Ehrimen’inin saldırılarının sürmesi de yer alır. İranlılar, bu gecenin uğursuzluklarından korunmak için sabah güneş doğuncaya kadar ateşler yakarak çevresinde eğlenir, sofralar kurar ve meyезд dağıtırlardı. Bu tören, farklılıklarla da olsa günümüze kadar gelmiştir.

Fars edebiyatında sevgilinin zülfü ve ayrılık günleri karanlık, siyah ve uzun oluşları nedeniyle şeb-i yeldâ’ya benzetilir. Söz konusu gecenin en uzun ve dolaşısıyla en karanlık gece olması gerekçesiyle derin ve karanlık özellikleriyle kuyu da bazen şiirde bu gecenin karanlığı ve derinliğine benzetilerek “çah-i yeldâ” nitelmesiyle anılır.

Şekil 5.1

İlk insan ve
ilk hükümdar
Keyumers

Özet

İran mitolojisinin ana temalarının tanımlandığı bu ünite, İran mitolojisinin kökenleri ve gelişimi üzerinde durulmuştur. Mitolojik değerlerin edebiyattaki yansımalarını ve toplum bilimi açısından önemini ortaya konulduğu ünite, İran mitolojisinin ana temaları üzerinde durulmuştur. Alt başlıklar halinde irdelenen temalar çerçevesinde, mitolojik değerlerin edebiyat ve diğer dallarla olan etkileşimi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kendimizi Sıneyalım

1. Zerdüş din adamlarına ne ad verilir?
 - a. ruhban
 - b. keşiş
 - c. mubed
 - d. rahip
 - e. atravan
2. Aşağıdakilerden hangisi hayat suyuna erişip ondan içerek ölümsüzlüğe kavuşmuştur?
 - a. İskender
 - b. Hızır
 - c. Eyyüp
 - d. Zerdüş
 - e. Gılgamış
3. Mazdeist İranlılara göre ilk insan ve ilk hükümdar aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Adem
 - b. İdris
 - c. Keyumers
 - d. Huşeng
 - e. Nuh
4. Ahura Mazda'dan Zerdüş'te vahiy getiren melek aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. İsrafil
 - b. Behmen
 - c. Hordad
 - d. Suruş
 - e. Simorg
5. Aşağıdakilerden hangisi Mazdeizm inanişında tapınaklara verilen addır?
 - a. Aturban
 - b. Ateşdan
 - c. Ateşkede
 - d. Deyr-i Muğan
 - e. Ateşperest
6. İranlıların ataları Aryaların anayurtları aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Aturpatagan
 - b. Azerbaycan
 - c. İranvic
 - d. Belh
 - e. Bactria
7. Demirci Kave hangi hükümdara baş kaldırmıştır?
 - a. Keyumers
 - b. Goştasp
 - c. Rüstem
 - d. Feridun
 - e. Dahhak
8. Aşağıdakilerden hangisi Zerdüş'ün kutsal kitabıdır?
 - a. Zebur
 - b. Avesta
 - c. Zend
 - d. Şahname
 - e. Rig Veda
9. Zerdüş'ün getirdiği dini ilk kabul eden kral aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Feridun
 - b. Keyhüsrev
 - c. Goştasp
 - d. Gerşasp
 - e. Huşeng
10. Simorg, İranlı hangi kahramanı yavrularıyla birlikte büyötmüştür?
 - a. Rüstem
 - b. Zal
 - c. Sam
 - d. Keykavus
 - e. Suruş

Okuma Parçası

Zerdüşt öğretileri temelde düalist bir yaklaşıma sahiptir. Buna göre; iyilik, aydınlık ve hayat tanrısı Ahuramazda, kötülük, karanlık ve ölüm temsilcisi Ehrimen ile sürekli savaş halindedir. Bu iki güç egemen oldukları bölgelerde birbirlerine saldırmakta, doğüstü güçler ve insanlardan da yardım almaktadırlar. Bu mücadele dünyanın sonuna kadar aralıksız sürer. Gerçek tanrı, gerçek aklın da sahibi olan Ahuramazda'dır. Takipçilerine göre sonuçta başarıyı yakalayanlar da Ahuramazda taraftarları olacaktır. Yine Zerdüşt inanışına göre insanların en önemli görevleri, Ahuramazda'yı desteklemeleri ve onun karanlıklarla mücadelesinde manevî görevleri olarak yalandan uzak durmaları, bütün zararlı varlıkları yok etmeleridir. Onlara göre en değerli meslek çiftçiliktir. Yapılan işler, verimli olmaları için mutlaka dualar ile desteklenmelidir. Çünkü dua ve yakarış, kötüler ve kötülüklerle mücadelede en güçlü silahlardır.

Zerdüşt, bütün iyilikler ve güzelliklerin Ahuramazda'dan, buna karşın bütün kötülükler ve zararların da Ehrimen'den kaynaklandığına, iyiliklerin kötülükleri ortadan kaldırmaları için insanların Ehrimen ve ordusuyla mücadeleyi bırakmamaları gerektiğine inanmaktadır. Tanrıya inananlar ziraatla ve hayvancılıkla uğraşarak geçimlerini sağlamalı, temizlik, dürüstlük ve doğruluğu ilke edinmeli, insanlara ve ziraata zararlı yaratıkları ortadan kaldırmalı; yalan, yanlış işler, kötülükler, suyu kirletme ve hastalığa götürecek sebeplerden uzak durmalıydılar. Sloganları her zaman "güzel düşünmek", "güzel söz söylemek" ve "güzel davranışlarda bulunmak" olmalıdır. Öldükten sonra dirilmeğe iman da, Zerdüşt dininin temel ilkeleri arasında yer almakta, ona göre bu inanın insan eğitiminde ve sosyal hayatta çok önemli olumlu etkileri bulunmaktadır. Öldükten sonra kişiler iyilik ve kötülükleri tartılarak karşılaştırıldıktan sonra cennet ya da cehenneme gireceklerdir. Buradan hareketle Zerdüşt inanışının ahlaki birtakım ilkelere de önem verdiği ve kişinin yaptıklarıyla sorumlu olduğu, bireyin iyi ya da kötü olmasının kendi tavırlarıyla sınırlılığı inancı anlaşılmaktadır.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "Muğ" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b	Yanıtınız yanlış ise "Ab" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Keyumers" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d	Yanıtınız yanlış ise "Suruş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise "Ateşkede" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise "İranvic" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise "Dahhak" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Avesta" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "Goştasp" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "Zal" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İran mitolojisi ve İran efsaneleriyle ilgili en eski bilgiler Hintliler ve İranlıların *Rig Veda* ve *Avesta* kutsal metinlerinde yer almaktadır. Değişik tarihlerde kaleme alınmış Avesta'nın en eski bölümü Gatalar, Peygamber Zerdüşt'ün ilahileridir. Araştırmacıların çoğu söz konusu ilahilerin M.Ö. VI. yüzyılda yazılmış olduğu kanısını taşırlar.

Sıra Sizde 2

İçenlere ya da yıkananlara ölümsüzlük kazandırdığına inanılan bu efsanevi sudan içmek için İskender uzun ve zorlu yolculuklara çıkmış, ancak amacına ulaşamamıştır. Hızır, bu suyu bulmuş, içmiş ve ölümsüzlüğe erişmiştir. Bu düşünce çeşitli toplumlarda birtakım mitolojik ürünler ortaya çıkarmış, insanların sonsuz bir hayat aramak için verdikleri mücadeleleri anlatan özgün destanlar kaleme alınmış, gerçekte olmasa da hayal dünyasında sonsuz bir hayatı canlandırma yoluna gidilmiştir. İran kültür ve edebiyatında da bu düşünce değişik şekillerde günümüze dek aktarıla gelmiştir

Sıra Sizde 3

Zerdüş inancının kutsal mekânları ve tapınakları olan ateşkedelerde hiç söndürülmeden yakılan ateş, bu inanışta tanrısal gücü simgeler. Ateşkedelerin yapılış tarzları, şekilleri ve iç bölümleri hemen her yerde aynı olarak tasarlanmıştır. Genellikle her ateşkede; sekiz kapılıdır ve sekiz köşeli birkaç odadan oluşmaktadır. İçerisinde kutsal ateşin hiç söndürülmeden yakıldığı “ateşdân: ateşlik” söz konusu kompleks yapının ortasında yer alır.

Sıra Sizde 4

Keyûmers, yaşadığı çağın en büyük kişiliği, İranlılar tarafından ilk insan ve yeryüzünün ilk hükümdarı olarak bilinir. Yeryüzünde taç giyen ilk kişi odur. Yönetimde bulunduğu dönemlerde insanların mutluluk ve huzur dolu günler geçirdiği Keyûmers, Istahr bölgesinde hükümdarlık yapmış ve kırk yıl ya da daha az bir süre egemenlik sürmüştür. Bazı tarihçilerce, Âdem ve ilk hükümdar olarak kabul edilen Keyûmers, önceleri mağaralarda yaşar, hayvan postu giyerdi. Hayatının son devirlerinde evler yapmış, köy ve şehirler kurmuştur.

Yararlanılan Kaynaklar

- Afîfî, Rahîm. (1374 hş). **Esâtîr ve Ferheng-i Îrân Der Nivîstehâ-yi Pehlevî**, Tahran: İntişarât-i Nevid.
- Afîfî, Rahîm. (1372 hş). **Ferhengnâme-yi Şî'rî**, I-III, Tahran: İntişarât-i Surûş.
- Akyüz, Kena vd. (2000). **Fuzûlî Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Âmûzgâr, Jâle. (1381 hş). **Târîh-i Esâtîrî-yi Îrân**, Tahran: İntişarât-i Semt.
- Âştîyânî, Celâluddîn. (1381 hş). **Zertuş, Mezdiyesnâ ve Hukûmet**, Tahran: İntişarât-i Firdevs.
- Bahâr, Mihrdâd. (1378 hş). **Pejûhişî Der Esâtîr-i Îrân**, Tahran: İntişarât-i Surûş.
- Bayur, Yusuf Hikmet. (1946). **Hindistan Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Berzger Hâlikî, Muhammed Rızâ. (1382 hş). **Şâh-i Nebât-i Hâfiz**, Tahran: İntişarât-i Zevvâr.
- Bilkan, Ali Fuat. (1993). **Nabî Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buhârâî, Ahmed Ali-yi Recâyî. (1375 hş). **Ferheng-i Eş'ârî Hâfiz**, Tahran: İntişarât-i Zevvâr.
- Christensen, Arthur. (1332). **Îrân Der Zamân-i Sâsâniyân** (çev. Yasemî, Reşîd), Tahran: İntişarât-i Tûs.
- Curtis, Vesta Sarkhosh. (1373 hş). **Ustûrehâ-yi Îrânî** (çev. Abbâs-i Muhbir), Tahran: İntişarât-i Merkez.

- Çavuş Ekberî, Rahîm. (1381 hş). **Heft Remz-i Nemâ-dîni Fravahar**, Tahran: İntişarât-i Hîrmend.
- Dâd, Simâ. (1375 hş). **Ferheng-i Istîlâhât-i Edebî**, Tahran.
- Dihhudâ, Alî Ekber. (1376 hş). **Emsâl u Hikem**, I-IV, Tahran: İntişarât-i Emîr Kebîr.
- Dihhudâ, Alî Ekber. (1346 hş). **Luğatnâme-yi Dihhudâ**, I-L, Tahran: İntişarât-i Dânişgâh-i Tahran.
- Dusthâh, Celîl. (1381 hş). **Avestâ**, I-II, Tahran: İntişarât-i Hîrmend.
- Enverî, Hasan. (1381 hş). **Ferheng-i Bozorg-i Sohen**, I-VIII, Tahran: İntişarât-i Sohen.
- Ferşidverd, Husrev. (1363 hş). **Der Bâre-yi Edebiyyât ve Nakd-i Edebî**, I-II, Tahran: İntişarât-i Emîr Kebîr.
- Firdevsî, Ebu'l-Kâsım. (1377 hş). **Şâhnâme** (nşr. Mohl, Julius), I-III, Tahran: İntişarât-i Nağme.
- Hinnells, John Russells. (1368 hş). **Şînâht-i Esâtîr-i Îrân** (çev. Amûzgâr, Jâle-Tefezzulî, Ahmed), Tahran: İntişarât-i Surûş.
- Hurremşâhî, Bahâuddîn. (1372 hş). **Hâfiznâme**, Tahran: İntişarât-i Surûş.
- Huseyn, Rezmçû. (1381 hş). **Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsi-yi Îrân**, I-II, Tahran: Pejûhişgâh-i Ulûm-i İnsânî.
- İbn Manzûr. (1300 hk). **Lisânu'l-'Arab**, I-XV, Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî.
- İsfehânî, Rızâ. (1369 hş). **Îrân Ez Zerdüş Tâ Kiyâm-hâ-yi Îrânî**, Tahran: İntişarât-i Semt.
- Kavruk, Hasan. (2001). **Şeyhülislâm Yahyâ Divanı**. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Küçük, Sabahattin. (1994). **Bakî Divanı**, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Mu'in, Muhammed. (1338 hş). **Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî**, I-II, Tahran: İntişarât-i Dânişgâh-i Tahran.
- Muhammedî, Muhammed. (1374 hş). **Ferheng-i Îrânî Piş Ez İslâm**, Tahran: İntişarât-i Hâne-yi Kitâb.
- Muhtârî, Muhammed. (1379 hş). **Ustûre-yi Zâl**, Tahran: İntişarât-i Harezm.
- Onay, Talat Onay. (1993). **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Haz. Cemal Kurnaz, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Oşîderî, Cihângîr. (1371 hş). **Dânişnâme-yi Mezdiyesnâ**, Tahran.
- Porcevdâdî, Nasrullâh. (1372 hş). **Bûy-i Cân**, Tahran: İntişarât-i Zerrîn.
- Pûrdâvûd, İbrâhîm. (1380 hş). **Ferheng-i Îrân-i Bâstân**, Tahran: İntişarât-i Esâtîr.
- Rezmçû, Huseyn. (1382 hş). **Şî'r-i Kohen-i Fârsî Der Terâzû-yi Nakd ve Ahlâk-i İslâmî**, Tahran: İntişarât-i Tûs.
- Yıldırım, Nimet. (2009). **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

6

Amaçlarımız

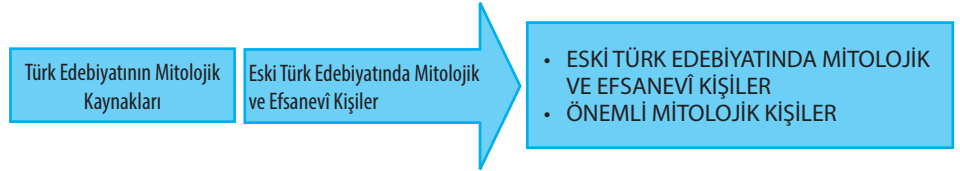
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Metin çözümde mitolojik kişi ve şâirin niyeti arasında ilişkiyi ifade edebilecek,
- Eski Türk Edebiyatı ve mitolojik kişiler ilişkisini tanımlayabilecek;
- Eski Türk edebiyatındaki önemli mitolojik kişileri ayırt edebilecek, Mitolojik kişilerin eski şiirimizdeki sembolik önemini açıklayabilecek bilgi ve beceriler kazanabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Eski Türk Edebiyatı
- Şiir ve Mitoloji
- Mitolojik Kişiler
- Mitolojik Kişi ve Sembol

İçindekiler

Eski Türk Edebiyatında Mitolojik ve Efsanevî Kişiler

ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA MITOLOJİK VE EFSANEVÎ KİŞİLER

Eski Türk edebiyatının en önemli kaynaklarından biri de mitolojidir. Mitoloji daima insan, hayvan, eşya, varlık, zaman ve mekân kategorilerinde şâirin en önemli başvuru alanlarından biri olmuştur. Araştırmacıların ortak kanaatine göre Divan şiirinin mitolojik karakteri çoğunlukla İran mitolojisinden gelmektedir. Divan şâirlerini derinden etkileyen *Şehnâme*, İran mitolojisini toplayan en önemli kaynaklardan biri olmuştur. Bu eser vasıtasıyla Divan şiirinde de İran mitolojik kahramanlarına pek çok göndermeler yapılmıştır. Tanpınar'a göre Divan şiiri mitolojisini "doğrudan doğruya *Şehnâme*'den, Büyük Masallardan ve Arap kültüründen almıştır" Fakat Divan şiirinin mitolojik arka plânını sadece İran ve Arap'a bağlamak da yanlış olacaktır kanâatindeyiz. İran ve Arap kültürü olduğu kadar, Hint, Çin, Ortadoğu'nun başka milletleri, Yunan ve Anadolu'da daha önce yaşamış diğer milletlerin mitolojilerinin de Divan şiirinin derin içyapısında izleri vardır. İran mitolojisinden alınmış olan mitolojik figürlerin bazıları -derin bir incelemeye tabi tutulduğunda- Hint'e hatta Çin'e kadar uzanmakta, bir mitolojik figürün hangi millete ait olduğu kesin olarak belirlenememektedir. Meselâ, Ali Nihat Tarlan, Divan şiirinde çok kullanılan, İran mitolojik kahramanı *Cem*'in İran'a değil, Hint'e âit olduğunu söylemekte ve bununla ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Fakat mitolojik figürlerin kökenleri dikkate alınmaksızın, yüzeysel bir bakışla Divan şiirinin İran mitolojisinden önemli ölçüde etkilendiği söylenebilir, etkilenmiştir de. Ahmet Talat Onay'a göre Türk şâirleri şiirlerinde İran esâtiri kahramanlarını kullanmıştı. Fakat şâirlerimiz Türk kahramanlarını "kimisi hunhar, kimisi ayyaş İran hükümdârlarına" benzetmekten imtina etmemişlerdi. Hâlbuki bu memdûhu övmek değil, aksine memdûha (övdüğü kişiye) hakaret etmektir: "Türk erlerini İran kahramanlarına benzetmekle memdûha en büyük hakaretler yapıldığının kimse farkına varmamıştır." Şüphesiz bu çok büyük bir iddiadır. Osmanlı şâirinin "bu dünya iki sultana çok, bir sultana az" diyen bir Cihangir'i överken, onu, daha önce cihan hükümdârlığı kavgası veren büyük şahsiyetlerle kıyaslaması normaldir. Bu kıyasın her zaman tam yerinde kullanılmaması, işin esasındaki niyete zarar getirmiş olabilir. Fakat bu mesele de, bazı terimlerin tasavvufi anlamda mı, yoksa gerçek anlamda mı kullanıldığı meselesinde olduğu gibi izaha ve araştırmaya açık bir konudur. Zira Divan şâirleri ne zaman İran mitolojik karakterlerini şiirlerinde bir benzetme unsuru olarak kullanmışlarsa, kendi padişahlarını İran şahlarından daima üstün konumda tutmuşlar, İran şahlarını ise aşağılamışlardır.

Şehnâme; İran şâiri Firdevsî'nin, onuncu yüzyılın sonlarında, yazmış olduğu İran'ın mitolojik tarihini de anlatan altmış bin beyitlik büyük mesnevisidir.

İNTERNET

Firdevsî ve eseri hakkında daha geniş bilgi için bkz: <http://nyildirim.wordpress.com/firdevsi/>

Câm-ı cihan-nüma veya diğer adıyla Câm-ı kitf-nüma: Cemşid'e ait olduğu söylenen, fakat Şehnâme'de Keyhüsrev'in sahip olduğu, yedi değişik madenden yapılmış sihirli kadeh. Bunun içine bakıldığında dünyada istenilen her yer görülebilmiş.

Divan şâirlerinin, Şehnâme'yi esas kaynak olarak kullanması meselesi ise ayrı bir inceleme konusudur. Divan şiirinde bazı mazmun, telmih vb. atıflarda kaynak olarak Şehnâme gösterilmesine rağmen, bu atıfların çoğunu Şehnâme'de bulmak mümkün olmamaktadır. Mesela, Cem'in şarabı bulması hikâyesi Şehnâme'de yoktur. **Câm-ı cihan-nümâ** klasik şiirimizde her zaman Cem'e ait olarak gösterilir, oysa bu sihirli obje Şehnâme'de Keyhüsrev'e ait olarak anlatılır. Şehnâme'de Kahraman adında bir kahramandan bahsedilmez vb. Bu durumda Divan şiirinin mitolojik arka planı için başka kaynaklara müracaat gerekmektedir. Bu kaynakların en önemlilerinin başında da Taberî Tarihi (Tarih-i Taberî) gelmektedir. Taberî, Şehnâme'nin anlattığı pek çok hikâyeyi anlatmakta fakat farklılıklar görülmektedir. Divan şiirinin mitolojik karakteri için bu eserin ayrıca incelenmesi önemli sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

Burada, adı en çok geçen İran hükümdâr ve kahramanlarının genel kullanım tarzlarına değinmek istiyoruz. Toplam altı madde altında topladığımız bu tasnifte, bu şahısların Divan şiirinde nasıl yer aldıklarına göz gezdirmiş olacağız.

İNTERNET

Edebî metin ve mitoloji ilişkisiyle ilgili olarak şu kaynağa bakınız: <http://www.dalitokel.com/read.asp?72>

9 ve 10. yüzyıllar içinde yaşayan Taberî, "tarihin babası" unvanıyla da anılan büyük tarihçilerden biridir. Eserinde yaratılışın başlangıcından halifeler çağına kadar insanlık tarihini yazmıştır. Firdevsî'nin anlatılarının hemen hepsi onda da vardır. Bu hikâyeler bizim şiirimizdeki göndermelere daha yakındır.

- a. İnsanlık tarihine ün salmış büyük birer cihangir olan bu pâdişahlar, meşhur oldukları sıfatlarıyla anılırlardı. Şairler, bu sıfatların fazlasıyla övdüğü kişide de olduğunu söyler, övdüğü kişileri, İran hükümdârlarıyla kıyaslayarak yüceltirlerdi:

Fuzûlî, Kanûnî'yi övdüğü bir kasidesinde Cemşid, Dârâ, İskender, Hüsrev, Keyhüsrev gibi büyük İran hükümdârlarının bütün özelliklerinin Kanûnî'de de olduğunu söylemektedir:

Ser-ver-i Cemşid-şân Dârâ-yı İskender-nişân
Hüsrev-i sâhib-kırân Keyhüsrev-i nusret-karîn

- b. Divan şiirinde bu şahıslar genellikle karşılaştırmalar yapmak amacıyla zikredilmişlerdir. Divan şiirinde İran hükümdârlarının bir kıyas malzemesi olarak kullanışı büyük bir çoğunlukla bu kategoriye girmektedir. Tabii bu beyitleri okur ve yorumlarken; İran ve Turan gibi iki ezeli rakibi göz önüne almak gerekmektedir. Şehnâme'nin yarısından fazlası Turan ve İran savaşlarına ayrılmıştır. Bu iki millet arasındaki o büyük rekabet Şehnâme'nin her satırında hissedilir. İslam'dan sonra ise Türkler bu sefer İran'ın batısına geçmiş (Anadolu'ya) bu sefer iki millet (veya devlet) arasındaki rekâbet başka alanlara kaymıştır. Şâirlerin bu rekabette tarafgir oldukları açıktır. Bu tür kıyaslamalarda, Türk şâiri Türk hükümdarını destekler ve artık cihan hükümdarlığının kendilerine geçtiği söyler ve kendi padişahını İran şahlarını küçümseyerek yüceltmış olur. Bâkî, bir beytinde, Kanûnî'yi birinci mısradan İran hükümdârlarının sahip olduğu sıfatlarla överken, ikinci mısradan bu hükümdarları Kanûnî yanında olabildiğince aşağılar ve Kanuni'nin en aciz kulunun bile Cem, en basit bir kölesinin bile Hakan olduğunu söyler:

Husrev-i Cem-azâmet dâver-i Hâkân-satvet
Belki en kem kulu Cem abd-i hakîri Hâkân

(Bâkî)

- c. Divan şairleri dünyanın geçiciliği, hayatın nihâyeti, servet ve şöhretin hiçliği bahislerinde bu büyük hükümdârları anarlar ve dünyanın bunlara bile kalmadığını, onların da nihayet ölüp gittiğini, böylesine büyük varlık ve servetlere sahip olanların topraklara karıştığını, böylesi bir dünyanın hiçbir şeyine aldanmamak gerektiğini vurgulamaya çalışırlardı.

Yahya Bey, insana seslenerek, yüce makam ve mevkilerdeyim diye sevinilmesini, zira bastığımız yerlerin bir zamanlar Kayser'lerin sarayları, Dârâdan arda kalmış harap yerler olduğunu söylemektedir:

Roma ve Bizans krallarına eski dilde **Kayser** adı verilirdi.

Sevinme mansıb-ı âlîde zîrâ basdugın yirler
Türâb-ı kasr-ı Kayserdür harâb-ı dâr-ı Dârâdur

(Yahyâ Bey)

- d. Şâirler kendilerini bu mitolojik şahıslarla kıyaslarlar. Bu tür beyitlerde *âşık*, büyük İran pâdişahlarının o muhteşem servetlerine zerre kadar ihtiyacı olmadığını söyler, bu arada bu İran hükümdârları meşhur oldukları nitelikleri ve eşyâlarıyla anılırken, *âşık* kendisini o muhteşem hazine veya kıymetli emtianın tam zıddı olan basit bir şeye sahip olarak nitelerdi. Meselâ Dârâ tacı, Kayser ise Kasr'ıyla bahis konusu edilirken *âşık* kendisine bir örümcek ağının gölgeliğini yeter görmekte ve bunu kendisinin sarayı kabul etmektedir:

Mesîhî, sevgilinin köpeklerinin yal içtikleri tasları (kapları) Cem'in kadehine değişmeyeceklerini söylemekte ve bu kapları, Cem'in kadehinden de Tac'ından da üstün tutmaktadırlar:

Seg-ı kûyun sifâli bana yegdür
Şarâb-ı kevser ile câm-ı Cemden

(Mesîhî)

- e. İran'ın bu efsanevi hükümdârları nâdir de olsa bazı şairler tarafından, savaş meydanının yenilmez cengaverleri olarak değil de, değişik bir kıyasla aşk meydanında büyük savaşlar veren, yılmadan mücadele ederek her tehlike ve mihneti göze alan âşıkın bir simgesi olarak kullanılmıştır. Bu tür bir teşbihte, Dârâ veya başka bir İran sultanı savaş meydanında nasıl yenilmez bir karakter ve asla pes etmeyen büyük bir cihangir ise *âşık-şâir* de *aşk*, *marifet*, *söz (sühan)* vs. meydanında, o meydanın hakkını layıkıyla veren ve korku nedir bilmeyen *kahraman*ıdır.

Sûretâ gerçi gedâ şeklin urındum ammâ
Mesned-i memleket-i ma'rifete Dârâ'yem

- f. Bazen de şâirler, İran hükümdârlarını, meşhur oldukları sıfatlarıyla anar ve bu sıfatları tabiattaki çeşitli varlıklarla kıyaslayarak, o varlıkları yüceltmış olurlardı.

Bâkî bir beytinde, İlkbahar'ın debdebe ve şaşaasını *saltanat tahtı* şeklinde tasavvur ederek, bu taht ve saltanat meydanında *çemeni*, *taht-ı Cemşîde*; *lâleyi* ise *tâc-ı İskender*'e benzetmektedir:

Saltanat bâr-gehin kurdı yine fasl-ı bahâr
Taht-ı Cemşîd çemen tâc-ı Sikender lâle
(Bâkî)

Şairlerin şiirlerinde övdüğü kişiye **memdûh** adı verilir. "Övülen kişi" anlamına gelmektedir.

Bu kısa girişten sonra şimdi Divan şiirindeki mitolojik kişileri ve bunların şiirlerdeki kullanım biçimlerini alfabetik sıra ile verebiliriz. Burada örnek beyitlerin açıklaması serbest bir çeviriyle verilecektir.

DİKKAT

Vezin gereği İskender kelimesi bazen Skender olarak yazılır; İstanbul'un bazen Stanbul yazılması gibi. Bunlar farklı bir kelime sanılmamalıdır.

İNTERNET

Divan şiirinde İran mitolojik şahıslarının kullanılmasıyla ilgili daha geniş bir bilgi için şu kaynağa bakınız: <http://www.dalitokel.com/read.asp?44>

ÖNEMLİ MİTOLOJİK KİŞİLER

Bijen

Şehnâme'de mâcerâları anlatılan büyük kahramanlardan Giv'in oğlu, Rüstem'in torunudur. Bijen, bir kahramanlık sembolüdür ve daha ziyade Efrasiyab tarafından içine atıldığı kuyuyla birlikte anılır (**Çâh-ı Bijen**). Bu durumda, sevgilinin çene çukuru (zenehdân) Çah-ı Bijen olarak anılır, zaman zaman bu kuyu ile Hârut - Marut'un hapsedildiği kuyu birbirine karıştırılır. Cem Sultan, aşağıdaki beyitte Bijen'i *kuyu* motifiyle beraber kullanmakta ve sevgilinin çene çukuru için çâh-ı Bijen benzetmesini yapmaktadır:

Mümkün olursa zenahdânı çehinden geç gönül
Niçe Rüstem'ler düşüpdür işbu çâh-ı Bijen'e
(Cem Sultan)

SIRA SİZDE

Pek çok kültürde, anlatılarda bir "kuyu" motifine rastlanır. Bunlardan hatırlayabildikleriniz nelerdir?

Cemşîd

İran'ın mitolojik şahıslarındandır. Bir gün, başına muazzam bir tac takarak büyük bir tahta oturuyor. O günü **Nevruz** adıyla bayram günü ilan ediyorlar. Bir rivayete göre şarab'ın mucidi Cemşîd'di. Sarayda sürekli baş ağrısından şikayet eden, -başka rivayette de Cem'in kendisine kızarak öldürmek için üzüm sularının biriktirildiği depoya atılmış- bir cariyeye varmış. Cariye bu zehirli suyu içerek ölmeye karar vermiş ve içmiş. Tabi içer içmez de uykuya dalmış. Uyandığında ne başı ağrıyormuş ne de üzerinde bir ağırlık görmüş. Aksine şen, mutlu ve huzurluymuş. Durumu Cem'e iletmişler ve böylece şarap bulunmuş. Şarabın mucidinin Cem olduğunun söylenmesine rağmen Şehname'de böyle bir anlatı yoktur. Yine Cemşîd'e nisbet edilen sihirli bir alet de vardı ki adına **Câm-ı Cihan-nümâ** denirdi. İnanişâ göre, bakıldığında dünyanın dört bir tarafı bu aletten görülebilirdi. Rivâyete göre bu kadeh, temsili yedi madenden yapılmıştır. Divan edebiyatında **Câm-ı kîti-nümâ** adıyla da anılır. Cem kelimesi; Hüdhüd, Âsaf, mûr kelimeleriyle beraber kullanıldığında *Süleymân Peygamber* kastedilmiş olurdu. Hüdhüd, Âsâf, mûr kelimeleriyle kullanıldığında ve Süleymân peygamberle ilgili atıflara bulunduğundan dolayı aşağıda Şeyhî'nin beyitinde geçen *Cem* kelimesi, Süleymân mânâsınadır:

Hüdhüdün hayretini Âsâf-ı Cem-kadr'e yetür
Nâlesin mürçenün sem'-i Süleymâna irür

(Şeyhî)

İçki içilen meclisler *bezm-i Cem* veya *meclis-i Cem* olarak anılırdı. Cem'in şarabın mucidi olması, ilk şarap meclisini onun kurması bu inancın yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bâkî, övdüğü kişiden bahsederken, onun meclisinin mükemmelliğinden bahsediyor ve bu muhteşem meclisi, böylesi meclisleri ilk kez düzenleyen Cemşid'in rüyasında bile görmediğini söylüyor:

Murassa camlarla bir aceb şâhâne meclisdür
Düşinde görmedi Cem böyle işret-hâne-i zîbâ

(Bâkî)

Cemşid'in asıl adı Cem'dir. Kelime sonundaki **-şid** ışıklı, parlak anlamına gelir. Cem bir gün Azerbaycan civarında azametli bir şekilde tahtına oturmuş. O an güneş başındaki taca vurunca, tac parlamaya başlamış. O günden sonra ona Cemşid denmiş. Cemşid'le beraber şiirlerimizde daima bir parlaklığa, aydınlığa ve ışığa gönderme yapılması bundandır.

Arapça "toplamak-toplanmak" anlamına gelen **cem'** (جمع) ile Farsça kişi ismi olan **Cem** (جم) birbirine karıştırılmamalıdır.

DİKKAT

Dahhâk

Cemşid'i öldürerek saltanat tahtına oturan efsanevi İran hükümdârı. Şehname'ye göre Dahhak'a birgün şeytan yaklaşır ve omuzlarını öper, bunun üzerine Dahhak'ın omuzlarında iki yılan çıkar, ne yapsalar bu yılanları öldüremezler. Şeytan bu sefer aşçı kılığında Dahhak'ın yanına gelerek, bu yılanları hergün iki insan beyni yedirmek suretiyle sakinleştirebileceğini, aksi takdirde yılanların ona azap edeceğini söyler. Bunun üzerine yılanları teskin için her gün iki insan boğazlanır ve beyinleri yılanlara yedirilir. Dahhâk, Gâve adlı bri demircinin başını çektiği bir isyanda tahtan indirilmiştir. Klâsik edebiyatımızda Dahhâk, büyük bir hükümdâr olması, zalimliği, Feridun tarafından yok edilmesi ve özellikle de omuzlarındaki iki yılan sebebiyle zikredilmiş ve onun kıssasına atıfta bulunulan değişik beyitler ortaya konulmuştur. Aşk meydanında sevgilisinden zulümler gören âşkın hâlini ifadede sevgili zaman zaman Dahhâk olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin omuzlara dökülen saçları, Dahhak'ın iki omuzundaki yılanlara benzetilmiş, bazen de rakibe Dahhak denilmiştir. Şâir, aşağıdaki beyitte, sevgilinin saçlarının Dahhak'ın yılanlarına, sevgilinin dudağının Cem'in kadehine, yüzünün ise güneşe benzediğini söylemektedir:

Gîsûsı mâr-ı Dahhâk dudagı câm-ı Cemşid
Zülfi içinde haddi şeb perdesinde hurşid

(İbn-i Kemâl)

Yılan ve tehlike arasında daima yakın bir ilişki kurulmuştur. Başka kültürlerden böyle hikâyeler veya varlıklar hatırlıyor musunuz?

SIRA SİZDE

Dârâ

Şehnâme'nin ünlü şahlarından. Rivâyetlere göre Dârâ, İskender'le yapmış olduğu bir savaşta İskender tarafından öldürülmüştür, bir başka rivâyete göre ise savaştan kaçarken öldürülmüştür. Dârâ, Klâsik edebiyatımızda adı en çok geçen İran hükümdârlarından birisidir. Büyük bir saltanat ve şâşaaya malik olması, İskender'le olan Efsânevi savaşları, taç ve tahtıyla dillere destan olmuş bir hükümdâr olması, hem İran, hem de Türk şiirinde adından çokça bahsedilmesine sebep olmuştur. Dârâ, Klâsik edebiyatımızda, bir ululuk, azâmet ve şâşaa sembolüdür. Genellikle,

memdûh övülürken onun üstünlüğünü ifade için kullanılmışsa da, bazen de dünya hayatının geçiciliğini ve şâirlerin istiğna hallerini ifade etmek için zikredildiği olmuştur. Aşağıdaki beyitte şâir, övdüğü kişinin ordusundan bahsederken, bu mü-kemmel orduyu Tanrı'nın ne Feridun'a ne de Dârâ'ya vermediğini söylemektedir.

Sana ol asker-i mansurı verdi Hak Teâlâ kim
Müyesser olmamışdur ne Feridun'a ne Dârâ'ya
(Aşık Çelebi)

Efrâsiyâb

Biz her ne kadar Efrâsiyâb için Turan hükümdarı diyorsak da, Firdevsi, Turan'lıları ayrı bir ırk kabul etmez: Ona göre, Turanlılar Efsanevi İran şahı Feridun'un oğlu Tur'un soyundan gelirler.

Efrâsiyâb, Şehnâme'de geçen olağanüstü kahramanlardan biridir. Efrâsiyâb adı Divan-ı Lügati't-Türk'te de geçer. Kaşgarlı Mahmud'a göre Efrâsiyâb Türklerin büyük hakanıdır. Asıl adı Tonga Alp Er'dir (Alp Er Tunga). Bebür (kaplan cinsi bir hayvan) gibi kuvvetli, yiğit bir adam demektir. Efrâsiyâb da kahramanlık, hükümdârlık ve saltanat sembolü şahsiyetlerden birisidir. Efrâsiyâb, genellikle, memdûh övülürken, memdûhun üstünlüğünü belirtmek için bir kıyas malzemesi olarak kullanılırdı. Şâir aşağıdaki beyitte, padişahı överken, onun yaptığı kahramanlıkların Keyhüsrev ve Efrâsiyâb'ın kahramanlıklarını unutturduğunu ifade etmektedir:

Unutdur nâmını Keyhüsrev'in Efrâsiyâb'ın hem
İki kemter kulun zapt eyledi İran u Turan'ı
(Âlî)

SIRA SİZDE

3

Efrâsiyâb bir Türk hükümdarı ve kahramanı olduğu halde bizler onun maceralarını bize ait eserlerden değil de neden Şehnâme'den okumaktayız?

Feridun

Feridun bütün Şehnâme boyunca en çok ismi geçen pâdişâhlardan birisi ve hatta en önemlisidir denilebilir. Dünyayı üç oğluna paylaştırmıştır. Feridun, pek çok efsanevi motifin iç içe geçtiği epizotlarla örülü mitolojik bir şahsiyettir. Feridun Avesta'da, Thraetaonas (Firdusis), Thaetaone (Fretun) adlarıyla, "ele geçirmezi ele geçirmeye çalışan" üç başlı ejderhâ Dahhak'ı öldüren kahraman olarak geçer. Feridun edebiyatta, adalet, iyilik ve uzun ömürlülüğüyle anılırken, bilhassa kasidelerde, memdûha Feridun'la ilgili çeşitli sıfatlar verilir ve böylece övülmüş olur. Hayâlî, bir beytinde, Feridun'un tacını küçümseyerek kendisini istiğna makamına çekmekte ve rintliği ön plana çıkararak, o debdebelere ihtiyacı olmadığını söylemektedir:

Kem habâbın bâdenin vermez Feridun tâcına
Gûşe-i kûy-ı harâbât içre bir efgâr mest
(Hayâlî)

Hızır

Rivâyetlere göre âb-ı hayâtı içerek ölmezlik sırrına erişen, peygamber veya veli olduğu tartışmalı olan kutsal bir kişi. Araştırmacıların ortak fikrine göre, Batı'da ve Doğu'da ortaya çıkan Hızır-İskender kıssaların, evrensel-mitolojik yanları bulunmaktadır. Hızır, *şahıs*, *kavram* ve *sembolik bir unsur* olarak Divan şiirinde çok değişik benzetmeye konu olmuştur. Hz. Musa ile olan yolculuğu, bu yolculuk akabinde ayrılışları, İskender'le olan âb-ı hayâtı arama maceraları, âb-ı hayâtı İskender'in içememesi fakat Hızır'ın içmesi, Hızır kelimesinin *yeşil* anlamına gelmesi, kıyame-te kadar yaşayacak olması, denizde darda kalanlara yardım ettiği inancı vesilele-

riyle pek çok değişik suretle Divan şiirinde söz konusu edilmiştir. Hızır ile birlikte anıldığında âb-ı hayâta göndermede bulunulur. Hızır kelimesi en çok sevgilinin, dudakları, ağzı, hat (ayva tüyleri) için kullanılan bir benzetme unsuru olurdu. Hızır kelimesinin **yeşillik** anlamından yola çıkan şâirlerimiz, bu benzerliği çok değişik münasebetlerle söz konusu ederlerdi. Hattın Hızır olması durumunda, sevgilinin dudakları veya ağız suyu yahut sözleri *âb-ı hayât*, saçları *zulumât*, yanaklar (su ilgisiyle) *deryâ* olurdu.

Âb-ı hayât u Hızır sözün çoğ işitmişiz
Sun la'lini ki çeşme-i hayvânımız gerek
(Şeyhî)

Türkçede bengisu, Farsça âb-ı hayât Arapçada mâü'l-hayât denilen bu sihirli nesnenin diğer kültürlerdeki varlığı hakkında neler biliyorsunuz?

SIRA SİZDE

Hüsrev

Hüsrev u Şirin mesnevisinin erkek kahramanı. Hüsrev, Şirin'e olan aşkı yüzünden dillere destan olmuş, tarihi kişiliği ortadan kalkarak tamamen efsânevi bir karaktere bürünmüştür. Divan edebiyatında da bu kimliğiyle karşımıza çıkar. Hüsrevle ilgili en önemli efsânelerden birisi onun yaptırmış olduğu sarayla ilgilidir. Yine Hüsrev'in sahip olduğu hazineler dillere destan olmuştur. Efsânevi kişiliği, tarihi kişiliği silen bu şahsın aynı zaman da çok da trajik bir hayatı vardır. Aşağısadi beyitte şâir, “eğer Hüsrev senin tasvişrini görseydi, Ferhad gibi canından geçer” demektedir.

Cân-ı şirinden geçe Husrev dahi Ferhâd-veş
Ger nihâl-i kaddün üzre göre tasvîrün senün
(Mesîhî)

Bizde Ferhad ile Şirin hikâyesi olarak bilinen hikâye İranlılarda Hüsrev u Şirin olarak bilinir. Bu hikâye içinde adı geçen ve önemli bir süsleme ustası olan Ferhad Türk anlatılarında ön plana çıkmış, Hüsrev unutulmuş hatta olay İran'dan çıkıp Amasya civarına nakledilmiştir. Metinleri anlamada kültürler arası geçişlere dikkat etmek gerekir.

İskender

Eski kültürümüzün hemen hemen bütün alanlarına girmiş, tarihi-efsânevi bir şahsiyet olan İskender; İslâm tarihindeki -Kur'an'da da kıssası anlatılan, peygamber olup olmadığı hususunda ihtilaflar olan- Zü'l-Karneyn, Yunan (Makedon) tarihinde ismi zikredilen Büyük İskender (Alexander The Great) ve bunların karıştırılmasıyla meydana gelmiş olan *âb-ı hayatı arayan İskender* olmak üzere üç farklı kimlikle karşımıza çıkmaktadır. Meşhur hikâyeye göre İskender'le Hızır âb-ı hayat'ı aramak üzere zulumat ülkesine girerler. Uzun ve meşakkatli bir yolculuğun sonunda Hızır, âb-ı hayatı bularak kayıplara karışır. İskender, âb-ı hayat'ı kaybettiğini anlayınca derin üzüntülere düşer ve bu üzüntünün akabinde de ölür.

İskender'le birlikte zikri geçen efsanevi unsurlardan biri de **âyine-i İskender**'dir. İskender, Mısır'ı fethinden sonra, İskenderiye limanına büyük bir ayna yaptırmıştı. Bu aynadan bakıldığında çok uzak mesafeler görülürmüş. İskender, Divan şiirinde en çok kullanılan şahıslardandır. Büyük bir cihangir, yenilmez bir kahraman, dünyayı dolaşan bir hükümdâr olması, Hızır'la beraber âb-ı hayatı araması ve fakat bulamadan geri dönmesi, deniz üzerine çok büyük bir ayna yaptırmaması, Yecüc Mecüc kavminin zulümlerini engellemek için bir set inşa etmesi, Dârâ ile yıllarca süren savaşları vs. özellikleriyle şâirlerin adından bahsettikleri en önemli şahıslardan biri olmuştur. İskender'in (Kur'an'da Zülkarneyn'in) Yecüc-Mecüc için bir set yaptırmaması kıssası, şâirlerin hayal dünyasında çok değişik bir tasavvurlara yol açar ve sevgilinin yüzü (yanağı, hadd'i) İskender'e, hiç durmaksızın

Kimine göre İskender'in Aynası (âine-i İskender) ile Cem'in kadehi aynı şeye gönderme yapmaktadır. Zira ikisi de çok uzak mesafeleri gösteren birer esrarengiz nesnedir. Tasavvufi literatürde bu ikisi gönüllü sembolize eder. Kimine göre de bu ayna, dünyanın yedi harikasından biri olan İskenderiye feneridir.

bu yüzü arzulayan, ona kavuşmak için can atan âşıkın gönlü Ye'cûc'a (tabi gönülün Ye'cûc oluşu sevgilinin bakışıyladır), sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri ise *sedd-i İskender*'e benzetilmektedir. Sevgili bu setle, gözünde bir Ye'cûc olan âşıkın kendisine yaklaşmasını engellemektedir:

Hüsünde mâni' olmaga cânâ bu dil Ye'cûcına
İskender-i haddün yapar tozdan havâ üstinde sed
(Mesîhî)

Kahraman

Mitolojik şahsiyetlerden biri olan Kahraman, Divan şiirinde bir kahramanlık ve yiğitlik sembolüdür. Kahraman-ı Kâtil olarak da anılır. Bazen *Kahraman-ı Kâtil* olarak anılır. Âşık'ın sevgiliyle olan mücadelesinden, tesiri ve öldürücülüğünden dolayı sevgilinin gözleri *Kahraman* olarak nitelendirilmiştir:

Olursam şöyle bî-tâkat acib mi çün basar hayret
Kıya tutsa nazar kılsa bana ol Kahramân gözler
(Muhibbî)

Keyhüsrev

Keykavus'tan sonra İran tahtına geçen, Şehname'nin olağanüstü hükümdar-kahramanlarından birisidir. Bazılarına göre Keyhüsrev dedikleri İskender'dir, bazıları Süleyman'dır ve bazıları da Mûsâ Peygamber derken kimilerine göre ise Afrâsi-yâb'tır. Keyhüsrev, Divan şâirleri tarafından bir kıyas malzemesi olarak kullanılan iktidar, saltanat, kudret ve ihtişam sembolü şahsiyetlerden biridir.

Genellikle kasidelerde memdûhu överken bir kıyas olarak kullanılır ve memdûhun *Keyhüsrev-i Sâni* (İkinci Keyhüsrev) olduğu söylenir. Şâir, övdüğü kişinin yüceliğinin, kahramanlığının artık Keyhüsrev'i unutturduğunu söylemektedir:

Unutdur nâmını Keyhüsrev'in Afrasiyab'ın hem
İki kemter kulun zapt eyledi İran u Turan'ı
(Gelibolulu Âlî)

Nemrud

İbrahim peygamber döneminin, tanrılık iddia eden Bâbil kralı. İbrahim'i ateşe at-tırması, tanrıyı görmek amacıyla göklere çıkmak için bir kule yaptırması ve aciz, total bir sivrisinek tarafından beyni kemirilerek öldürülmesi yönüyle meşhurdur.

Tanrılık iddia ederek insanları kendisine tapmaya zorlayan, İbrahim Peygam-beri ateşe atarak yok etmek isteyen, tarihteki en meşhur zalim ve inatçı münkir-lerden biri olan Nemrud, Divan şiirinde daha çok, zulm ve cevr u cefâ vermenin bir sembolü olarak kullanılmıştır.

Divan şiirinde sevgilinin âşıka yaptığı zulüm ve işkence, daha çok Nemrud zulmü olarak tavsif olunmuştur. Hatta onun verdiği eziyetler Nemrud'ununki bile geçmiştir. Ayrılık ve ısrıaptan dolayı *ateşler içinde yanan* âşık sevgilisine *Halil* olarak seslenir ve ondan yardım diler:

Yandım belâ-yı hecr ile Nemrûd nârından beter
Gel ey Halîlim bir kadem tâze gülistân et beni
(Ahmed Paşa)

Nûşîrevân

M.S. 531 ila 579 yılları arasında hükümdârlık yapan, İran'ın Sâsânî sülalesinden, adaletiyle ün salmış bir hükümdârdır. Rivâyetlere göre, **Kisra** lakabı ilk defa bu kişiye verilmiştir. Adaletiyle efsanelere karışmış büyük bir hükümdâr olan Nûşîrevân, hem adaleti hem de yaptırmış olduğu ünlü saraylar ve bu sarayların tâklarıyla meşhur olmuş bir hükümdârdır. Divan şiirinde de daha çok adaletiyle bahis konusu edilirdi. Nûşîrevân, Tâk-ı Kisrâ veya Eyvân-ı Kisrâ adıyla anılan ünlü sarayının tâkına bir çan astırmış ve bu çanın ucuna da bir zincir bağlatmıştı. İhtiyacı olan bu zinciri çekerek Nûşîrevân haberdar eder ve o da bu kişiyle ilgilenirdi. Bu zincire âdalet zinciri denirdi. Şâir aşağıdaki beytinde sevgilinin saçlarını adalet zinciri olarak tasvir eder:

Gözünden güç göricek dil yapıssa nola zülfüne
Ki oldur adl zinciri asılmış tâk-ı Kisrâ'dan

(İbn-i Kemal)

Divan şiirinde Nûşîrevân daha çok bu haliyle gerçekleştirdiği adalet anlayışıyla bahis konusu edilirdi. Bazı şâirler tarafından onun adalet anlayışı övülmüştür. Zâtî onu şu övücü sıfatlarla anar: Nûşîrevân ölüp girmiştir ama adı hâlâ bütün canlılığıyla yaşamaktadır zira o, adalet ve doğruluk gibi iki ölmez oğul bırakmıştır:

Velî Nûşîrevân gitdi cihânda zindedür adı
İki ölmez oğullar idinipdür adli vü dâdi

(Zâtî)

Hiz. Muhammed Nûşîrevân devrinde doğmuştur. Pek de doğru kabul edilmeyen bir hadise göre Hz. Peygamber: "Ben âdil bir hükümdar devrinde doğmakla iftihar ederim" demiştir.

Rüstem

İranlıların, Şehname'de adı en fazla zikredilen efsanevi kahramanıdır. Rüstem, yine kendisi gibi adı ve kahramanlıkları efsanelere karışmış ünlü Şehname kahramanı Zal'ın oğludur. Daha küçüklüğünde kimsenin başedemediği devler ve diğer korkunç yaratıklarla savaşmış mitolojik bir kişidir. Şehname için bir nevi Rüstem'in maceraları dense yeridir. Zira, hemen hemen bütün şahların maceralarında öyle veya böyle Rüstem'in etkileri vardır. İran orduları ne zaman sıkışsa veya mağlubiyetle yüz yüze gelse Rüstem faktörü devreye girdiğinde savaşın kaderi değişir. Efsanevi İran şahı Keykavus'u esir olduğu devlerin elinden kurtaran ve bu macerasında *Heft-han* adı verilen yedi aşılmaz engeli aşarak, Mazenderan seferiyle devleri mağlup eden odur. İran'ın ünlü kahramanı *Bijen*'i tutsak olduğu Efrâsiyâb'ın elinden kurtaran da odur. Rüstem, daha ziyade memdûh için bir kıyas malzemesi olur. Şâir övdüğü kişinin kahramanlık ve yiğitliğinden bahsederken, Rüstem'in de adını anar ve Rüstem'in övdüğü kişi yanında zavallı bir kişi olduğunu söyler. Bu tür beyitlerde memdûh dâimâ Rüstem'den daha üstündür veya onunla denktir. Aşağıdaki beyitte şâir, eğer Rüstem benim övdüğüm kişinin askerlerini ve savaş sırlarını görseydi kılıcıyla hiç övünmezdi demektedir:

Görüp sipahını olsaydı vâkıf-ı rezmin
Tefâhur etmez idi darb-ı tığ ile Rüstem

(Fuzûlî)

Rüstem, bazı şâirlerce aşkın çeşitli maceralarını anlatmada da kullanılmıştır. Bu durumda genelde sevgilinin kirpikleri *öldürücülüğü*, *acımasızlığı* yönünden Rüstem'in yayına benzetilmiştir. Rüstem'in sıfatı olan *dâstân* kelimesi aynı zamanda

Şehnâme'de Rüstem kelimesinin "kurtuldum" anlamına geldiği yazılıdır. Çok geç doğan Rüstem için annesi doğum sonrası bu sözü söylemiş. Öğüz Han'da da olduğu gibi bütün mitsel kahramanlar geç doğarlar ve hemen daima kanlıdır. Bunlar sıradan olmayışın söylemleridir.

hile anlamına da geldiğinden, şâirler sevgilinin kaş, göz, kirpik, gamze vs. unsurlarını Rüstem'le beraber kullanmışlardır. Nesîmî, sevgilinin kaş, göz ve kirpiğine Rüstem-i Destan dediğini söylemektedir:

Çün Nesîmîyim anun kaş u göz ü kirpiğine
Merdüm-i kalp-şiken Rüstem-i destân demişim
(Nesîmî)

SIRA SİZDE

Heft-hân, kahramanın önünde tehlikelerle dolu büyük ve ölümcül engelleri temsil eder. Rüstem'in Heft-Hân'ı geçmesi gibi, diğer kültürlerde de böyle olağanüstü kahramanlıklar yapan başka kişiler hakkında ne biliyorsunuz?

Siyavuş

Siyavuş, tıpkı İsfendiyar gibi İran mitolojik tarihinin bahtsız kahramanlarından biridir. Siyavuş'un hikayesi Şehname'nin en acıklı ve tesirli anlatılarının başında geliyor. Üvey annesi Siyavuş'a aşık olmuş, bunu öğrenen Siyavuş Afrasiyab'ın ülkesine kaçmış ve orada feci şekilde öldürülmüştü. Firdevsî'nin, Sudabe-Siyavuş arasındaki karşılıksız aşk ilişkisini anlatırken başka kaynaklara müracaat ettiği anlaşılıyor. Şehnâmedeki bu aşk hikayesi ile Yusuf ile Züleyha hikayesi arasında pek çok benzerlikler hemen göze çarpmaktadır. Siyavuş, Klâsik edebiyatımızda bir kıyas malzemesi olarak kullanılırdı.

Nev'î, memdûhunu övdüğü bir beytinde Siyavuş'u da zikretmektedir:

Baglamışdur rişte-i re'yün nice Dârâları
Lâle gibi dagdârındur Siyavuş-ı Keyân
(Nev'î)

Zâl

Zal, Şehname boyunca adından sık sık söz edilen efsanevî ve olağanüstü özellik kahramanlardan biridir ve Rüstem'in babasıdır. Doğduğunda saçları bembeyazdır. Bu durumdan korkan babası onun bir dağın başına atarak geri döner. Efsanevî kuş Simurg, Zâl'i büyük bir ihtimam ve dikkatle büyütür.

Saç, kirpik ve kaşları bembeyaz olarak doğduğundan, yaşlı bir insan olarak tasavvur edilen Zal, Divan şiirinde pek çok mazmun ve telmihin konusu olmuştur. Şâirlerimiz dehrî, çarhî, feleği ak saçlı kadın tahayyül ederek birçok mazmunlar yapmışlardır. Çünkü Zal'in bir mânâsı da kocakarı demektir:

Fuzûlî bir beytinde Feleği Zal'e benzeterek, onu kahbe bir kadın olarak tasavvur etmektedir.

Ey Fuzûlî dehr Zal'inin firibinden sakın
Olma gâfil er kimi depren işin merdâne tut
(Fuzûlî)

K İ T A P

Bütün bu şahıslar ve burada adları anılmayan diğer mitolojik kişiler için şu kitapta ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır: Dursun Ali Tökel; Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar. Şahıslar Mitolojisi, Akçağ Yay., Ankara 2000.

Özet

Metin çözmede mitolojik kişi ve şâirin niyeti arasında ilişkiyi söyleyecek.

Genel olarak mitoloji, özelde mitolojik kişiler şâirin şiir kurarken başvurduğu kaynaklardan sadece birisidir. Şâirler bir kaynağı sadece o kaynağı anmak için şiirinde kullanmaz; bu varlıklar genellikle birer *gösteren* olarak şiirde yer alırlar ve şâirin niyeti doğrultusunda bir şeyleri gösterirler. Divan şiirinde bilhassa İran mitolojik şahsılarının kullanılması sadece İran edebiyatına bir öykünme amacıyla olduğu söylenemez. Tarih boyunca hep bir rekabet içinde olan Turan (Türk) ve İran devletlerinin bu rekabeti siyasi arenada olduğu kadar edebiyat dünyasında da bir yer bulmuştur. Şâirler kendi hükümdarlarını desteklemek amacıyla genellikle rakip şahları küçümsemişler ve bunları da şiirlerinde açıkça zikretmişlerdir. Bu yüzden Divan şâiri, kendi hükümdarını yüceltirken, eski İran şahlarını daima küçümsemiştir. Ayrıca daha önce dünyaya hükümran olmuş efsanevi hükümdarlar, Divan şâirinin bir kıyas malzemesi olmuştur: onlar dünyayı fethettiyse Osmanlı padişahı niçin fethedemesin? İşte bu ve benzeri sebeplerle mitolojik ve efsanevi şahıslarla şâirlerin niyeti önemli ilişkiler vardır. Bu ünite de bunlar üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Eski Türk Edebiyatı ve mitolojik kişiler ilişkisini tanımlamak.

Edebiyatın en önemli kaynaklarından biri de mitolojidir. Hemen her milletin edebiyatında mitolojik göndermelere rastlamak mümkündür. Eski Türk edebiyatında da benzetme amacıyla pek çok mitolojik şahsiyetin adı zikredilmektedir. Bu kişilerin pek çoğu İran mitolojisinden, bazıları Ortadoğu mitolojisinden seçilmiş figürlerdir. Bazen kahramanlık, bazen dünyanın geçiciliği, bazen kendi hükümdarlarını yüceltme amacıyla adı geçen bu kişiler, daima önemli birer gösteren olarak şiirlerde yer alırlar. Bunların gösterilenleri hakkında bilgi sahibi değilsek, metin ile iletişime geçmek pek mümkün değildir. Bu ünite de önemli mitolojik kişilerin gösterilenleri üzerinde örneklerle durulmuştur.

Eski Türk edebiyatındaki önemli mitolojik kişileri tanımak.

Eski Türk edebiyatında pek çok mitolojik kişinin adı zikredilmektedir. Burada bir kısmından bahsedilmiştir. Bu kişiler, tarihi, efsanevi, mitolojik, sembolik kimlikleriyle, ayrıntılı bir şekilde bilinmelidir; aksi takdirde şâirin yapmış olduğu gönderme çözülemez, metnin anlamına inilemez. Ünitimizde bunların bir kısmına değinilmiştir.

Mitolojik kişilerin eski şiirimizdeki sembolik değerlerini tanımlayabilmek.

Mitolojik her karakterin şâirin dünyasında bir yansıması vardır. Bu yüzden bu mitolojik figürlerin sembol değerleri iyi bilinmelidir. Mesele Cem; şarap-kadeh-ıçki meclisi; Nuşinrevan, adalet; Rüstem, kahramanlık ve yiğitlik; Nemrut, zulüm; Bijen, daha çok kuyu motifleriyle birlikte zikredilir. Bu sembolleri ve detayları bilmek için de hem şiiri hem de şâirin gönderme de bulunduğu mitolojik varlığı çok iyi bilmek gerekmektedir. Bu ünite de bu sembollerin neler olduğu hususunda bilgi verilmiştir.